

“AĞLAMA” OLGUSU Modern Psikoloji ve Kur’an Eksenli Bir Yaklaşım

Abdurrahman KASAPOĞLU*

Özet: Kur’an’da ağlamanın fizyolojik ve psikolojik boyutlarına işaret edilmiştir. Bunun yanında dış dünyada ağlama olayını ortaya çıkaran faktörlerden bahsedilmiştir. Kur’an, psikoloji ve iletişim biliminden farklı olarak, ağlama mekanizmasının ve ağlamayla ilgili dış sebeplerin yaratılmasında Allah’ın kudret ve iradesine dikkat çekmiştir. Ağlamayla ilgili tecrübelerin sadece insan-dünya ilişkisiyle sınırlı olmadığına, Allah-insan ilişkisinde ağlama tecrübesinin mevcudiyetine vurgu yapmıştır. Bu araştırmada Kur’an’ın ağlama olgusunu kendisine konu edindiği âyetler, yine Kur’an’ın amaçları doğrultusunda incelenmiştir. Bu âyetler, müfessirlerin yorumları doğrultusunda, yeri geldikçe günümüz psikolojisinin verilerinden istifade edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağlama, beden dili, iletişim, duygular, ağlama sebepleri.

Abstract: (The Phenomenon Of “Crying” In Koran) The present article demonstrated the physiological and psychological dimensions of crying in Koran. In addition, the factors that create the phenomenon of crying in external world. Different from the sciences of psychology and communications, Koran drew attention on power and will of Allah in creation of crying mechanism and external factors for crying. The facts that experiences related to crying were not limited to individual – world relationships and the existence of crying experience within individual – Allah relationship were stressed. The verses of Koran where the subject matter was crying were analyzed based on the objectives of the Koran. These verses were assessed based on the interpretations of glossators, and the data provided by psychology wherever necessary.

Key Words: Crying, body language, communication, emotions, reasons for crying.

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilin Dalı Öğretim Üyesi.
email: abdurrahman.kasapoglu@inonu.edu.tr

Giriş

Kur'an'da "ağlama" olgusuna, korku, tevazu, huşû, üzüntü, tasannu / yapmacılık gibi heyecan, duygulanım ve durumları ifade eden vasıta olarak yer verilir.¹ Kur'an'da ağlamanın fizyolojik ve psikolojik boyutlarına işaret edilir. Bunun yanında dış dünyada ağlama olayını ortaya çıkaran faktörlere işaret edilir. Kur'an, psikoloji ve iletişim biliminden farklı olarak, ağlama mekanizmasının ve ağlamayla ilgili dış sebeplerin yaratılmasında Allah'ın kudret ve iradesine dikkat çeker. Ağlamayla ilgili tecrübelerin sadece insan-dünya ilişkisiyle sınırlı almadığına, Allah-insan ilişkisinde ağlama tecrübesinin mevcudiyetine vurgu yapar.

Araştırmamızda Kur'an'ın ağlama olgusunu kendisine konu edindiği âyetlerini, yine Kur'an'ın amaçları doğrultusunda inceleyeceğiz. Bu âyetleri, müfessirlerin yorumları doğrultusunda, yeri geldikçe günümüz psikolojisinin verilerinden istifade ederek değerlendireceğiz. Kur'an'ın emir ve tavsiyelerinin uygulayıcı ve açıklayıcısı konumundaki Hz. Peygamberin ağlama konusundaki tutum ve sözlerini içeren bazı hadislerine de araştırmamızda değineceğiz.

Araştırma planını, sırasıyla, önce psikoloji ve iletişim biliminin verilerine göre ağlamak, ağlamayla ilgili Kur'an'da geçen ifade ve kavramlar, ağlamayı konu edinen ayetlerin değerlendirme ve yorumlanması, Hz. Peygamberin ağlamayla ilgili yaklaşımını ortaya koyan bazı hadislerin incelenmesi şeklinde oluşturmaya çalıştık.

I. Modern Psikolojiye Göre Ağlama

"Ağlama" kelimesiyle birbirinden farklı çeşitli fizyolojik durumlar kastedilir. Yüzdeki kasların çekilişi "ağlayan bir yüz"² ortaya çıkarır. Nefes alıp verme kaslarının çekilerek çarpınmaları "hıçkırıkları" doğurur. Gözyaşı bezlerinin salgı yapmaları "gözyaşlarını" akıtır. Ağlama sırasında yüz kızarır, gözler sulanır, ağız açılır, dudaklar içeri çekilir, hızlı hızlı nefes alınır, tiz perdeden kesik

¹ Necati Kara, *Kur'an'da Beden Dili*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 388.

² Ağlama mimikleriyle ilgili yapılan tasvirlerden birisi şöyledir: Ağlayan kimse kaşlarını birleştikleri kısımda yukarıya kaldırır ve birbirine yaklaştırır. Alnını kaşlarının arasında kırıştırır. Bu esnada ağız köşelerinin aşağıya doğru indirilmiş olduğu görülür. (Mümtaz Turhan, *Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübi Bir Tetkik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1941, s. 6)

kesik sesler çıkartılır. Ağlama eylemi bütün bunlarla bir arada oluşan bir kasılmasıdır.³

İnsanda duygusal hayatı oluşturan heyecanlar organik değişikliklere yol açarlar. Heyecanla birlikte meydana gelen fizyolojik değişikliklerden birisi de gözyaşı bezlerinin salgı yapmasıdır. Bazı hallerde gözyaşı bezlerinin faaliyeti çoğalır.⁴

William James’e göre, heyecan halinde bedendeki değişimler doğrudan doğruya heyecan verici olayın idrakini takip eder. Bu değişimler meydana gelirken bunların duyulması heyecandır. Elem verici bir olayın yaşanmasının ardından insanın müteessir olduğu ve ağladığı söylenir. Burada olayların diziliş sırası yanlıştır. Orta yere bedendeki tezahürler konmalıdır. Ağladığımız için müteessir olduğumuzu söylemek, makul olandır. Müteessir olduğumuz, öfkelendiğimiz veya korktuğumuz için ağladığımızı söylemek doğru değildir. Normalde heyecan sürecinin aşamaları, bir tasavvur, bir heyecan ve bu heyecanın ifadesi şeklinde sıralanır. James teorisinde ise bu sıralama, bir tasavvur, periferik fizyolojik reaksiyonlar ve heyecan şeklindedir.⁵

Yaşanan yoğun duygular nedeniyle insanların gözleri yaşla dolabilir. Yaş dolu gözler yüzün taşımakta olduğu mesaja kendine özgü biçimler verir. Gözyaşı, üzüntü ve keder belirtilerinden birisidir. Yoğun üzüntü durumlarında ağlama görülür. Derin bir ruhsal acı olarak yaşanan üzüntü ve bu üzüntüden kaynaklanan ruhsal boşalma, kendini gözyaşları ile dışa vurur. Üzüntülü kişi, ağlayıp sızlanmak suretiyle çevresine taleplerini iletme imkânı da bulur. Üzüntüye kapılan kişi, ağlamak, yakınıp sızlanmak suretiyle çevreye karşı yalnızca saldırı başlatmış olmaz, aynı zamanda bir davacı, yargıç ve eleştirmen gibi çevresi üzerinde üstünlük duygusuna kavuşur. Ağlayan insan kelime kullanmadan bize bir şey söylemek ister.⁶

³ Desmond Morris, *Çıplak Maymun*, Çev. Nuran Yavuz, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 112; Nurettin Topçu, *Ruhbilim*, Üçler Basımevi, İstanbul, 1949, s. 77.

⁴ Feriha Baymur, *Genel Sosyoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 79; Serpil Şen, *Psikoloji*, M.E.B., İstanbul, 2005, s. 103-104.

⁵ Norman L. Munn, *Psikoloji: İnsan İntibakının Esasları*, Çev. Nahid Tendar, Maarif Basımevi, İstanbul, 1958, II/124; Hatemi Sehîh Sarp, *Psikoloji*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1936, s. 255; M. Nail Karakuşçu, *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*, Pelin Ofset, Ankara, 1999, s. 135; Cemil Sena Ongun, *Psikoloji Dersleri*, Semih Lütfi Bitik ve Basımevi, 1935, s. 123-124.

⁶ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kamuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul, 1996, s. 301; Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 102; Remzi Çavuş, *Şeytan Tüyü: İnsanlarla İletişim*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 73; Er-

William Frey, uzun yıllar ağlama ve gözyaşları üzerine araştırma ve deneyler yapmış, duygusal gözyaşlarının stres atmada rolü olabileceği sonucuna varmıştır. Hüznün iyileştirici gücü, dökülen gözyaşlarıdır. Gözyaşları, bedende biriken toksinleri dışarı atarak insanı rahatlatır, ruhu yumuşatır. Dünyanın acı ve üzüntüleri karşısında insanlar gözyaşlarını akıtmadan yaşayamazlar. Yaşlar dökülmeye başladığında kendilerini iyi hissederler. Bu rahatlamanın sağlanabilmesi için, sular seller gibi ağlamak yerine, ağlamanın dengeli bir kızgınlıkla bir arada bulunmasına ihtiyaç vardır. Bazı insanlar teselli kaynağı olarak gözyaşına sığınurlar. En ufak bir şeyden alınır, her fırsatta gözyaşı döker mızızlanırlar. Örneğin kırıcı bir söz işitseler gözleri dolar, rahatça ağlayabilecekleri bir köşe ararlar.⁷

Matem ve benzeri durumlarda ağlamaktan çekinmenin, ağlamaktan kaygı duymanın, metin olabilmek için kendini büsbütün zorlamanın yararı ve anlamı yoktur. Ağlamak, matemden sonra kendine gelebilmenin önemli bir bileşenidir. Ölen kişinin ardından acı çekilir, ağlanır. Yakınını kaybeden bir kimse de sürekli ağlama tepkisi görülür. Ağlamak burada olayın kabulünü gösteren bir süreçtir. Sürekli ağlayan kimseler içinde buldukları bu durumu tanımlamakta güçlük çekerler.⁸

Gözyaşları, sadece doğuştan gelen refleksler değil, aynı zamanda sembolik bir hal alan ve bir anlamı bulunan iradeli fiillerdir. İlkel uygarlıklarda ölünün arkasından isteyerek veya meslek icabı ağlayan kadınlarda olduğu gibi, gözyaşları, saf refleks ile iradeli fiil arasında mümkün olan geçiş safhalarını gösterir.⁹

Ağlamaya sebep olan uyaran, ağlama biçimi, ağlamaya eşlik eden sözler, çıkarılan sesler, sergilenen hareket ve mimikler, çocukluktan getirilen ağlamay-

can Kaşıkçı, *Yüreğini Bedenine Yansıtır: İmaj-İletişim Beden Dili*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 96; Philippe Turchet, *Bedenin İnce Dili Sineroloji*, Çev. Yeşim Ongan Akyüz, Simla Ongan Kocaoğlu, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 149; O. Suat Özçelebi, *Konuşmak ve Anlaşılmaq*, Sita Yayınları, İstanbul, 1998, s. 67; Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 125.

⁷ C. G. Salzman, *Nerede Hata Yaptık?* Çev. Zeki Karakaya, Uysal Kitabevi, Konya, 1998, s. 153; Nil Gün, *İçimizdeki Şaman: Duyguların Simyası*, Kuraldışı, İstanbul, 2004, s. 127; Elias Canetti, *Kulak Misafiri: Elli Karakter*, Çev. Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul, 1994, s. 31; Ümit Şimşek, *Binlerce Diliyle İnsan Yüzü*, Morötesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 81.

⁸ Ursula Markham, *Baskı Altındaki Kadın*, Çev. Murat Sağlam, Alfa / Aktüel Kitabevleri, İstanbul, 1999, s. 123; Zuhâl Batlaş, *Sağlık Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 158-159.

⁹ Paul Guillaume, *Psikoloji*, Çev. Refia Şemin, Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970, s. 76.

la ilgili alışkanlıklara, kültürde mevcut olan ağlamayla ilgili kabullere bağlı olarak değişir. Erkeklerin ağlaması çoğu kültürlerde onay görmezken, kızlar ağlarken daha serbest davranabilirler. Kadınların, incinme duygularını gözyaşı dökerek belli etmeleri, pek çok kültürde oldukça yaygın olmasına rağmen, bir erkeğin incinmişliğini bu şekilde ifade etmesi pek alışılmış bir durum değildir. Çünkü erkekler, “Erkek adam ağlamaz.”¹⁰ gibi sözlerle manipüle edilerek büyütülmüşlerdir. Ağlamanın bedenini gözyaşı üretmesini sağlayan fiziksel yeteneğiyle ilişkisi olsa bile, gözyaşları sosyo-kültürel koşullara tepki olarak akıtılır ya da zapt edilir.¹¹

Gözyaşlarının birçok anlamı vardır. İnsan, dikkatleri üzerine çekmek, merhamet dilemek için ağlar. Yine yetişkin bir insan ağlayarak başkalarına merhamet gösterir. Eski toplumlarda, halkın matemini duyurmak için para ile ağlayıcılar tutulurdu. İnsan olgunlaştıkça, kederlerinin ifadesinde aşırılıktan kaçınmaya çalışır, hıçkırıklarını tutmayı, yüzündeki ağlayış çizgilerini silmeyi öğrenir, sade gözyaşlarıyla üzüntüsünü belli eder. Bazen de ağlama başlar başlamaz, görgü kuralları gereği yüz iki elle birden kapatılır. Çocuklar kollarından birini yüzlerinin üstüne kapatarak, tercihen odalarının bir köşesinde ağlarlar.¹²

Ağlama üzüntü verici bir duygudan sonra gelir. Bazen de öfkenin dışa vurumu doğrudan ağlama vasıtasıyla olur. Bireyde doyumun engele uğraması öfke doğurur. Bağırıp çağırmak, ağlamak, öfke halinde bireylerin göstermiş oldukları tipik öfke tepkilerindedir. Şiddetli acı, aşığılanma tecrübeleri, zalimce yaralayan sözcüklerin hatırlanması ya da çok hoş bir anının yaptığı çağrışım gözlerin yaşla dolmasına sebep olabilir. Bazen sevinç de gözyaşı dökürebilir.

¹⁰ Bebekken erkek çocuğun ağlamasına kimse ses çıkarmaz. Ağlamaya sebep olan durumlar araştırılıp halledilmeye çalışılır. Belli bir dönemden sonra erkeğin ağlamasına yasak getirilir. “Erkek adam ağlamaz.” denir; babası gibi ağlamamayı öğrenmesi istenir. Okulda kız arkadaşlarının canı yandığında ağladıklarını duyar, aynı durumlarda erkekler ise, bağırırlar. “Kız gibi ağlamak” erkek adama yakışmaz. Çok sevdikleri birini kaybetse de erkeklerin katıla katıla ağlamaları pek rastlanan bir durum değildir. (Jülide Sevim, *Bir Erkek Ağladığında*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 83-84)

¹¹ Deborah Lupton, *Duygusal Yaşantı*, Ayrıntı Yayınları, Çev. Mustafa Cemal, İstanbul, 2002, s. 59; Everett L. Shostrom, *Kendisi Olmayan İnsan*, Çev. Kağan Kocatepe, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 63; Ömer Baldık, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Rehberi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 359.

¹² François Caradec, *Beden Dili Sözlüğü*, Çev. Ceyda Akbaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 74; Topçu, s. 76-77.

Sevinç gözyaşlarının pek uzun sürmediği bilinir. Sevinç gözyaşları gözleri doldursalar bile akma durumuna gelmeyebilirler.¹³

İnsanlarda duygulanım ve coşku durumu ses aracılığıyla dışarı yansıtılır. Çığlıklar, inilti ve hıçkırıklar duygusal açıdan anlam yüklüdürler. İnlemek acı ve mutsuzluğu gösterirken, iç çekmek üzüntüyü ifade eder. Üzüntünün gözlerdeki yansımaları ağlamak olurken, sesteki belirtisi, duyulabilir tarzındaki iç geçirmelerdir.¹⁴

Descartes, inleme ve iç çekme olayına şu şekilde izah getirir: İnleme sırasında akciğerler birden bire içeri giren kanın bolluğu ile şişerler ve bu bol kan akciğerlerde bulunan havayı dışarı atar. Bu hava boğazdan çıkarak gözyaşlarına eşlik eden inlemeleri doğurur. Her ne kadar iç çekmeler de gözyaşları gibi kederin mevcudiyetini gerektirirler de, sebepleri birbirinden farklıdır. Akciğerler kanla dolu olduğu zaman insan ağlamaya sürüklenirken, kandan boşalmış olduklarında “iç çekmeye” doğru sürüklenir.¹⁵

İç çekme olgusu Darwin tarafından şu şekilde izah edilmiştir: İç çekmek insan türüne özgü bir özellik gibi gözüküyor. Hayvanlar üzerinde iç çekme davranışı gözlenmemiştir. İç çekme ve normal ağlama arasında yakın bir benzerlik görülür. Çocuklarda iç çekme doğumla birlikte başlamaz, sonradan gelişir. İç çekmeyi bir ağlama krizi takip eder.¹⁶

A. Çocukta Ağlama

Anne rahminden (döl yatağından) ayrılan bebek, doğumla birlikte güvensiz ve korumasız bir çevrede olduğu hissiyle duyduğu elem ve kaygıyı ağlama sesi ve durumu dışarıya yansıtan mimiklerle belirtir. Elem durumunun mimiklerle anlatımı, bebeğin dünyaya geldiği anda ağlaması, ilk çığlıklarıyla başlar ve yinelenen ağlamalarla sürer.¹⁷

¹³ J. B. Pontalis, *Pencereler*, Çev. Talat Parman, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 48-49; Lütfi Öztabağ, *Psikolojide İlk Adım*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1983, s. 166; Baldık, s. 359; Canetti, s. 32.

¹⁴ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Hüsni Arıcı ve diğerleri, H.Ü.P.B. Yayınları, Ankara, 1995, s. 233; Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 73; Mark Davis, *Duygusal Zekânızı Ölçün*, Çev. Solina Silahlı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 119; Munn, II/112.

¹⁵ Rene Descartes, *Ruhun İhtirasları*, Çev. Mehmet Karasan, M.E.B., İstanbul, 1997, s. 101, 103.

¹⁶ Charles Darwin, *İnsan ve Hayvanlarda Beden Dili*, Çev. Orhan Tuncay, Gün Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 187.

¹⁷ Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 78.

Bebekler doğumdan hemen sonra iletişim kurmaya başlarlar. Mutsuzluk, açlık, susuzluk, soğuk, fazla ışık, altını ıslattığından duyduğu sıkıntı, kundak işkencesi ve gerçek ağrılarının çeşitli şekillerde belirtileri olarak ağlaması, onun kullanmış olduğu iletişim biçiminden başka bir şey değildir. Yeni doğmuş bir bebeğin heyecansal tepkileri oldukça basittir. Bebek henüz haz ve acı veren uyarılara karşı tam bir farkındalık kazanmamıştır. Elem veren uyarılara karşı bebeğin tepkisi bağırarak ağlamak biçiminde olabilir. İlk zamanlarda çocuk inlemeyi, içini çekmeyi beceremediği için bütün acılarını bağırarak, gözlelerini kapayarak, dudaklarını bükererek belli eder. Örneğin bedenine soğuk bir objenin dokundurulması çocukta ağlamaya neden olur. Birkaç günlük bebeğin ağlaması, haftadan haftaya giderek daha nüanslı bir hal alır. Bu da gösteriyor ki ağlamaktan ağlamaya fark vardır. Çocuklar konuşmaya başladıktan sonra daha az ağlarlar. Bu durum doğal bir gelişmedir ve bir dilin yerini bir başkası almıştır.¹⁸

Bir bebeğin, ihtiyaçlarını, isteklerini anlatabilmek için bildiği tek anlatım biçimi ağlamaktır. Bebek ağladığı zaman mutlaka bir şey anlatmak istiyordur. Bebekler birçok sebepten dolayı ağlarlar. Bunların bir kısmı üşümek veya terlemek, basit can sıkıntısı, rahatlama ihtiyacı gibi durumlardan kaynaklanır. Ağlamak, özellikle henüz konuşamayacak yaştaki çocuğun hayal kırıklığını dışarı vurabilmesinin tek yolu olabilir. Çocuklarda mutsuzluğun ifadesi davranışlardadır. Ağlayan bebeğin uzun süre yatıştırılmaması mutsuzluk belirtisidir. Sebepsiz yere ağlama, çocukların mutsuzluklarını gösterme yollarından birisidir. Bazen de bebekler sadece ağlarlar, görünürde hiçbir sorun yok gibidir, ağlamanın nedeni anlaşılır.¹⁹ Genelde herkes süt çocuğu ağlamaya başladığında herhangi bir sıkıntısı olduğunu düşünür. Ama bu tür bağırışmaların arkasında biraz da olsa eğlencenin yattığını unutmamak gerekir.²⁰

¹⁸ Anthony Smith, *İnsan Beyni ve Yaşamı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 196; Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 72; İbrahim Alâettin Gövsa, *Çocuk Ruhü*, M.E.B., İstanbul, 1952, s. 12; Katharina Zimmer, *Beni Anlayın Lütfen*, Çev. Perihan Anaç, Özgür Yayınları, İstanbul, s. 164; Paul Foulqué, *Pedagoji Sözlüğü*, Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994, s. 5.

¹⁹ Jerry Wyckoff, Barbara C. Unell, *Bağırıp Çağırmadan ya da Dövmeden Çocuk Terbiyesi*, Çev. Ümit Topuz Sargüney, H.Y.B. Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 58; Vicki Lansky, *Anne Babalık Rehberi*, Çev. Selim Yeniçeri, Beyaz Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19-20; Susan Smith McKinney, *Yanlış Çocuk*, Ekinoks Yayıncılık, İstanbul, tsz., s. 103; Fitzhugh Dodson, *Çocuk Yaşken Eğilir: Doğumdan Altı Yaşa Kadar Çocuk Bakımı ve Eğitimi*, Çev. Seçkin Selvi, Özgür Yayınları, İstanbul, 1995, s. 49.

²⁰ Donald W. Winnicott, “Emzirme Çağındaki Çocuklar”, *Çocukları Anlamak*, Çev. Ahmet Yazıcı, Gendaş, İstanbul, 1998, s. 26.

Çocuklar rahatsızlıklarını, mutsuzluklarını, isteklerini, ihtiyaçlarını ağlama yoluyla yansıtmaya çalışırlar. Çocuk ağladığında yanına gidip onu neyin rahatsız ettiğini bulmak ve rahatlatmak gerekir. İhtiyaç ve beklentileri düzgün aralıklarla karşılanan bebek, beklemeyi öğrenir. Avaz avaz bağırarak yerine, sessiz bir şekilde ağlayarak anneyi yanına çağırır. Anne ve bebek arasında kurulan bu dengeli iletişim çocuğun daha sağlıklı bir karakter sahibi olmasını sağlar. Ağlamaları anne babaları veya bakımını üstlenen kişi tarafından anında ve yapıcı bir şekilde karşılanan çocukların daha sonraki ifade yeteneklerinin olumlu yönde geliştiği gözlenmiştir.²¹

Ağlayan bir bebeğin yüz ifadesi ve çıkardığı sesler sıkıntı belirttiği için muhtemelen anne babasından veya bakıcısından bakım, ilgi ve şefkat görecektir. Anne şefkati görmeyen bebekler kendilerini daha çaresiz hissederler ve diğer bebeklerden daha çok ağlarlar. Bu durumdaki bebekler, ilgi ve şefkat gören bebeklerin gülmesine yol açan uyarılar karşısında bile ağlarlar.²²

Bebek vücut temasını kaybettiğinde kendini huzursuz hisseder ve varlığıyla ilgili kaygılar oluşur. Bebeğin bağırması, ağlaması, yakın çevresindeki kişiler, özellikle annesi tarafından desteklenmesi gereken hayatta kalma mücadelesini ifade eder. Ağlayan bebeğin ilk ihtiyacı biberon ya da emziği değil, sakinleştirici bir ses duymak veya kucağa alınmaktır. Bebek, altı aylık olduktan sonra yanında kimsenin olup olmadığını anlayabilmek için de ağlayabilir. Kendini güvende hissedebilmek için önceleri kucağa alınmayı isteyen bebek, daha sonra onu görmekle yetinebilir.²³

İlk altı ayda anne birden ayrılırsa, çocuk sürekli ağlar, dindirilemeyen, yatıştırılmayan ağlama baş gösterir. Yanına herhangi biri yaklaştığında susar, ancak gelenin annesi olmadığını fark ettiğinde tekrar ağlamaya başlar. Altı aylıktan büyük çocuklar anne babalarından ayrılmaya kısa süreli tepki gösterirler. Üç-dört yaşlarına geldiğinde bu sorun daha üst düzeye ulaşır. Çocuğun ayrılık tepkisinin ilk aşaması protesto niteliğinde olup ağlama, bağırma, olmayan anne babayı sürekli arama şeklinde kendini gösterir. Anne babanın evden çıkacağını

²¹ Celaleddin Atamanalp, *Çocuk Terbiyesi ve Eğitimi Rehberi*, EKEV Yayınları, Erzurum, 1999, s. 66; Sefa Saygılı, Ali Çankırılı, *Annemi İstiyorum*, TÜRD AV, İstanbul, 1998, s. 26; Zimmer, s. 165.

²² Rod Plotnik, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Tamer Geniş, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s. 365; Recep Tayfun, *Etkili İletişim ve Beden Dili*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 171.

²³ Jan-Uve Rogge, *Çocukların Korkuları Vardır*, Çev. Şenay Çağlıdil, Rota Yayınları, İstanbul, 2001, s. 33-34; Saygılı, Çankırılı, s. 26.

öğrenir öğrenmez, çocuğun yaşama zevki acıya dönüşür, yerlerde sürünüp ağlayarak “Annemi istiyorum.” diye bağırır.²⁴

Annelerinden ayrıldıkları için üzülen bebeklerin üzüntülü bir yüz ifadesi takındıkları görülür. Anne babalar ağlayan bebeğin, ağlamak suretiyle yüz ifadeleriyle kendilerine ne söylemek istediğini anladıklarında ve bebeği anladıklarını ona gösterebildiklerinde, bebek buna karşılık verebilmeyi, anne babaya güven duymayı öğrenebilecektir.²⁵

Canı yanan, mutsuz olan her çocuk ağlar. Eğer çocuk, sık ve görünürde herhangi bir sebep olmaksızın ağlıyorsa, bu durumun stresle ilişkisi olabilir. Böylesi durumlarda ona ağlamamasını söylemek işe yaramaz. Çocuk konuşmaya başladığı halde ağlamayı tercih ederse, yasaklayıcı çıkışlar çatışma yaratabilir. Çözüm olarak, ağlamanın hoş karşılanmayacağı çocuğa anlatılabilir. Sınırlı da olsa çocuğun ağlamasına, sızlanmasına izin verilebilir.²⁶

B. Ağlamanın Depresyonla İlişkisi

Depresyon çocuklarda kendini genellikle sınırlılık olarak gösterir. Bu gibi durumlarda çocuklar huysuz, üzgün ve ağlamaklı olurlar. Depresyondaki bebekler çok çabuk ağlarlar.²⁷

Depresyon geçiren bir insanda duygu durumunda değişiklikler meydana gelir. Bunlar arasında keder, elem, üzüntü, ağlama isteği veya ağlama sayılabilir. Klinik olarak depresyonlular sıklıkla gözü yaşlıdırlar; en küçük üzüntü bile ağlamaya neden olabilir. Depresyondaki kişi durup dururken, hiçbir neden yokken, sebepsiz yere ağlamak gibi duygusal patlamalar yaşayabilir. Yaşamakta olan elem doğrultusunda ağlama nöbetleri görülebilir. Hafif ve orta dereceli depresyonda ağlama eğilimi artış gösterir. Hastalık öncesinde ağlamaya

²⁴ John Pearce, *Çocuklarda Büyüme ve Gelişme*, Çev. Ayşegül Yeşildağlar, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 73; Christine Brunet, Anné-Cécile Sarfati, *1-7 Yaş Arası Çocuğun Eğitimi*, Çev. Kurtuluş Bıçakçı, Kapital Medya, Ankara, 1999, s. 221; Nevzat Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 72.

²⁵ Jean Grasso Fitzpatrick, *Meraklı Çocuk*, Çev. Ümit Arar, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1997, s. 84-85.

²⁶ Ursula Markham, *Kadınlar İçin Stres El Kitabı*, Çev. Türkân Tezcan, Alfa Aktüel Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 121; Wyckoff, Unell, s. 19.

²⁷ Patricia Gottlieb Shapiro, *Çocukluk ve Gençlik Depresyonu*, Çev. Meral Kesim, Papirüs Yayınları, Ankara, 1997, s. 28; Çetin Özbey, *Çocuk Gelişiminde Yaşanan Sorunlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 181; Brain Quinn, *Herkes İçin Depresyon El Kitabı*, Çev. Ayşen Esen Danacı, H.Y.B.Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 67.

yol açmayan uyaranlar, durumlar ve gelişmeler ağlama nöbetlerini başlatabilir.²⁸

Depresyon tedavisinde gözyaşlarının etkili olduğu söylenir. Kimi hastalar ağlamanın rahatlık verdiği, sıkıntıyı azalttığını söylerler ve ağlayıp rahatlamak isterler. Ağlamak, insanın içindeki kederin, üzüntünün dışarı çıkmasına izin verir. Gülmek ise, umudun içeri girmesini sağlar. İyileştirici süreçte ağlamak ve gülmek ikisi birlikte denge kurar.²⁹

II. Kur'an'a Göre Ağlama

A. Kavramsal Çerçeve

Arapça'da ağlama anlamını içeren ve ağlamayla yakın ilişkisi bulunan kelimelerden bazıları Kur'an'da yer almışlardır. Araştırmamızın bu bölümünde *el-bükâü*, *ed-dem'*, *el-evvâh*, *el-cezû'* gibi ağlamayla ilgili Kur'an'da geçen kelimelerin Arapça'da kullanıldığı manaları, bu kelimelerin türevlerinin ifade ettikleri anlamları değerlendireceğiz. Bunlardan "el-bükâü" ve *ed-dem'* doğrudan anlama anlamına gelirken, "el-evvâh" *el-cezu'* ise ağlamayla ilişkili duygu durumlarını belirtir.

"el-Bükâü" kelimesi hem med hem de kasr ile okunur. "el-Bükâü" kelimesinin sonu med ile okunursa, kelimenin anlamı, üzüntü sebebiyle gözden yaşın akması, bağırma, yüksek sesle ağlamak şeklinde olur. Burada ağlama fiilinde ses unsuru öne çıkar. "el-Bükâü" kelimesinin sonu kasr ile okunursa ağlama eyleminde hüznün ve gözyaşı olgusu ağır basar. Aynı anda üzülmeye ve gözden yaş akması durumunda "bekâ" fiili kullanılır. Bu iki olgudan her biri hakkında da tek tek "bekâ" fiili kullanılabilir. "el-Bekâ" kelimesi, -kasr halinde bitki veya ağaç manasına gelir.³⁰

²⁸ Rebecca Papas ve diğerleri, *Doğal Yöntemlerle Tedavi: Stres Depresyon ve Anksiyete*, Çev. Tanju Anapa, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 198; Nihat Kaya, *Bastırılan Kişiliğimiz: Depresyon ve Panik*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27-28; Özcan Köknel, *Depresyon ve Ruhsal Çöküntü*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 60-61; Yusuf Alper, *Depresyon Psikoterapisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 9; Kwame McKenzie, *Depresyon*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 5; Sefa Saygılı, *Depresyon ve Korunma Yolları*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 26.

²⁹ David H. Rosen, *Depresyondan Kurtuluş*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 63; Köknel, *Depresyon ve Ruhsal Çöküntü*, s. 61.

³⁰ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., s. 58; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lîsânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, XIV/82-83; Mecdüddîn Muhammed İbn Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmî, Beyrut, tsz., II/268; Ahmed

ed-Dem', hüznün veya sevinç durumlarında, ağlarken insan gözünden çıkan sudur. Bu suyun bir damlasına “*ed-dem'a*” denir. Baş, alın veya yüzdeki yarıktan akan kan damlasına da, gözyaşı damlasına benzediği için “*ed-dâmia*” denir. Üzümlün yaş olan dalından koparıldığı yerden sızan sıvıya “*dümmâu'l-kerm*” nitelmesi yapılır. *Demma'*, çiseleyen, ince yağın yağmur, *ed-dem'*, süzgeçten suyun akması, *ed-dümâ'*, hastalık ve yaşlılık sebebiyle gözden akan su demektir. Kap dolup taşacak duruma geldiğinde *edmaa'l-inâ'*, kadeh ağzına kadar dolup kenarlardan taşacak hale geldiğinde *kadehun dem'ân*, yağmurun yağmasını ifade etmek için *demea'l-medaru* denir.³¹

“*el-Evvâh*”, çok “ah!” çeken, iç çeken kimsedir. Kelimenin “*evveh*”, “*âvevh*” şeklindeki söyleyişleri de üzümlme anlamını ihtiva eder. Bu tarz üzümlte belirten her sesli ifade biçimi “*teevvüh*” kelimesiyle nitelenir. Bir kimsenin kaybına duyulan şiddetli teessür halinde “*evhi min fulânin*” denir. İnsanlar “*evhi*” kelimesini yakınma, acı /sancı duyma hallerinde telaffuz ederler. Şefkat gösterme, sızlanma, feryat etme gibi durumlarda insanlar “*âh!*” sesini çıkarırlar. İnsanlar inlerken “*ah!*” derler; nefes verirken rahatlamak amacıyla bu sesi çıkarırlar.³²

el-Cezû' / el-ceza', musibetler karşısında sabırlı olma durumunun zıddı anlamı gelir. *el-Cezâ'*, hüznün demektir. Bu kelimenin ifade ettiği hüznün genel manadaki hüznünden daha özeldir. *el-Cezâ'*, insanı karşısındaki / yanındaki şeyden alıkoyan, onunla ilişkisini kesen üzümltüdür. Kelimenin asıl anlamı koparmak, ipi ortadan iki parçaya bölmektir.³³

Kur'an'da, ağlama olgusunu anlatmak için en yaygın kullanılan ifade “*bekâ*” fiilinden türetilen kelimelerdir.³⁴ Ağlama fiilinin somut / fiziksel eylemi olan gözden yaşın akması olayının tasvirine de iki âyette yer verilir. *Tefîdu mine'd-dem'* ifadesiyle gözden yaşın akması tasvir edilir.³⁵ Üzümlte sebebiyle göz üzerinde meydana gelen değişikliğin anlatıldığı bir âyet ağlamayla ilişkilendirilmiştir. Burada üzümlte anlamına gelen “*el-huzn*” kelimesi göz manasındaki

İbn Yusuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, I/254.

³¹ el-İsfehânî, s. 172; İbn Manzûr, VIII/92; el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, II/607; el-Halebî, II/19-20.

³² el-İsfehânî, s. 32; İbn Manzûr, XIII/472-472; el-Halebî, I/160.

³³ el-İsfehânî, s. 92; İbn Manzûr, VIII/47; el-Halebî, I/372-373.

³⁴ Tevbe, 9/82; Yusuf, 12/16; İsrâ, 17/109; Meryem, 19/58; Duhân, 44/29; Necm, 53/43, 60.

³⁵ Mâide, 5/83; Tevbe, 9/92.

“ayn” kelimesiyle ilişkilendirilmiş, “veb’yazzat aynâhu mine’l-huzn” denilmiştir.³⁶

Kur’an’da, iç çekme, inleme, sızlanma, yakınma gibi, ağlama olayıyla ilişkili durumları dile getiren ifadeler de vardır. Bunlar *evvâh*³⁷ ve *cezû*³⁸ ifadelelidir.

B. Kur’an’da Ağlamayla İlgili İfadelerin Ele Alınış Şekilleri

Araştırmamızda öncelikle doğrudan ağlamayı dile getiren Kur’an ifadelerinin yer aldığı âyetleri inceleyeceğiz. Ardından ağlamayla ilişkisi olduğunu düşündüğümüz, sızlanma, iç çekme anlamlarını ihtiva eden kelimelerin geçtiği âyetlere yer vereceğiz.

1. Ağlama Sebebi Olan Koşulları Allah’ın Yaratması

İnsanların ağlamalarına sebep olaylar çeşitlidir; herkes farklı nedenlerle ağlar. İnsan, çocuklukta farklı, yetişkinlikte farklı sebeplerle gözyaşı döker. Çocuklar birincil basit ihtiyaçları ve sıkıntılarını için gözyaşı dökerlerken, yetişkinler daha karmaşık, hatta daha soyut nedenlere bağlı olarak ağlarlar. Bununla birlikte bütün gerçek / yapmacık olmayan ağlamalara elem, acı, üzüntü, keder, kaygı gibi duygular eşlik eder. Kur’an’a göre, insanın acı, üzüntü ve kaygı duymasına neden olan olayları Yüce Allah takdir eder. İnsanları belâ, musibet, felâket, zorluk, sıkıntı, yoksunluk, çaresizlik ve benzeri sebeplerle imtihan eden, bir anlamda üzüntü sebeplerini yaratan, dolayısıyla da ağlamalarını ortaya çıkaran O’dur:

*“Şüphesiz O’dur, güldüren ve ağlatan.”*³⁹

İnsan doğasındaki gülme ve ağlama mekanizması, yapısı ve işleyişi bakımından henüz bütün incelikleriyle tam olarak anlaşılabilen yaratılış sırlarından birisidir. Hem psikolojik hem de fizyolojik boyutuyla bu iki mekanizma yaratılış sırrı olmayı sürdürmektedir.⁴⁰

Yüce Allah, kullarında gülme ve ağlama durumunu, bunun ortaya çıkmasına sebep olan koşulları yaratmıştır. Onların doğasını gülebilecek ve ağlayabilecek şekilde düzenlemiştir. İnsanları mutlu edecek sâlih amelleri, hüzn-

³⁶ Yusuf, 12/84.

³⁷ Tevbe, 9/114; Hûd, 11/75.

³⁸ Meâric, 70/19-21.

³⁹ Necm, 53/43.

⁴⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, Dâru’ş-Şurûk, Kahire, 1997, VI/3415.

lendirecek kötü amelleri yaratmıştır. O, itaat edenleri rahmetiyle güldürürken, isyan edenleri azabıyla ağlatır. Gülme işini yapan ağzı, insanı güldüren gönlü, gülünecek şeyleri yaratan Allah’tır.⁴¹

Allah insanlarda gülme ve ağlama melekelerini yaratmıştır. Gülmek ve ağlamak, insan doğasında bir araya gelen iki temel özelliktir. Biri hem dünya hem de âhiret için neşe, sevinç belirtisi, diğeri ise üzüntü, elem belirtisidir. Hayatın yansımalarından karşılıklı iki durumdur. Bu âyette, “gülmek” ve “ağlamak” kinâye olarak kullanılmıştır. “Gülmek” mutluluktan, “ağlamak” ise üzüntüden kinâyedir. Nitekim insanlar fazla sevindiklerinde güler, üzüldüklerinde ise ağlarlar. Allah kullarından bazısını dünya ve âhiret mutluluğu ile güldürürken, bazılarını da her iki dünyada mutluluktan yoksun bırakarak ağlatır. Allah, cehennemlikleri cehennemde ağlatırken, cennetlikleri cennette güldürür. Âhirette mümin kullarını büyük bir sevince mazhar kılarak güldürür; kâfirleri de ebedî azaba uğratarak ağlatır. Dünyadayken dilediği kimseleri mutlu ederek güldürür, dilediğine de keder vererek ağlatır. Yüce Allah insan doğasında bu iki psikolojik özelliğin bulunduğu dikkat çekmiştir.⁴²

Yüce Allah, burada, insanların nefislerini, özelliklerini, fiillerini yaratma konusundaki kudretini, iradesini ortaya koymaktadır. Dilediğini yapma konusunda hiçbir şeyin Kendi’sini aciz bırakamayacağına dikkat çekmektedir. İnsanların başına gelen sevinç de, keder de Allah tarafındandır. İyilik ve kötülük, huzur ve sıkıntı Allah’ın dilemesine bağlıdır. Dolayısıyla hiç kimse başkasının nasibini değiştirmeye güç yetiremez.⁴³

Ağlama hem fizyolojik ve psikolojik süreçlerin, hem de yaşanmakta olan olayların tesiriyle ortaya çıkar. İnsana ağlamayla ilgili organik yapıyı, psikolojik kapasiteyi ve bu mekanizmayı harekete geçirecek yaşam koşullarını veren Yüce

⁴¹ Ebû Mansûr Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2004, IV/614; Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1995, V/144; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IX/344; Mahmut Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993, VII/269.

⁴² el-Mâtürîdî, IV/614; Ebû Muhammed Abdulhak İbn Çâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, V/207; eş-Şevkânî, V/144; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru’l-Vâzih*, Dâru’l-Ceyl, Beyrut, 1991, III/564; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., VII/4711; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’anı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, VII/3539.

⁴³ el-Mâtürîdî, IV/614; Ebu’l-A’lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğeri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, VI/35.

Allah'tır. Allah yarattığı her şey aracılığıyla olduğu gibi, insan için hazırlanmış olduğu bu yaratılış düzenlemesiyle de Kendi kudretini, sıfatlarını kullarına tanıtmak istemiştir. İnsan, ağlamayı sadece fizyolojik ve psikolojik süreçlerin ve yaşanmakta olan olayların tesiriyle ortaya çıkan bir durum olarak görebilir. Oysa her oluşun olduğu gibi, ağlamanın da –bütün süreçleriyle- yaratıcısının Allah olduğunu unutmamak gerekir.

2. Samimiyetten Kaynaklanan Ağlama

Kur'an, Hz. Peygambere gelerek onunla birlikte Tebuk savaşına katılmak isteyen, fakat Peygamberin kendileri için binek bulamadığını ifade etmesi üzerine ağlayarak geri dönen fakir müminlerin duydukları üzüntüyü dile getirir:⁴⁴

*“Kendilerini bindirip (cepheye) sevk edesin diye sana geldikleri zaman, senin, “Sizi bindirebileceğim bir şey bulamıyorum” dediğin; bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş dökme dökme geri dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur.”*⁴⁵

Âyette geçen, “üzüntüden gözleri yaş dökme dökme” ifadesinde hem bir kalp eylemi hem de bu eylemin beden diline yansımaları açıkça belirtilmiştir. Samimi bir ağlama fiilinin mutlaka kalbi boyutunun olduğuna işaret edilmiştir. Müminlerin gözlerinden dökülen yaşlar, kalplerindeki üzüntünün bir eseri olduğu için samimi gözyaşları olarak değerlendirilir. Bazen, insan kalbinde üzüntü duymadığı halde ağlama rolü yapabilir. Âyette sözü edilen gözyaşı dökme eyleminin üzüntüyle birlikte ortaya çıktığının belirtilmesi, buradaki ağlamanın samimiyetten kaynaklandığının kanıtıdır.

Bazı sahabeler Hz. Peygambere gelerek Tebuk seferine katılmak istediklerini, bu savaşa katılmayı bütün içtenlikleriyle arzuladıklarını bildirmişlerdir. Ancak yaya olarak Medine'den Tebuk'e ulaşmanın mümkün olmadığını, kendi ulaşmaları ve yüklerinin taşınması için bineklerinin, bu iş için harcayacak maddi imkânlarının bulunmadığını söylemişlerdir. Peygamberden kendilerine binek temin etmesini istemişlerdir. Deve, azık, ayaklarına giyecek nalın / ayakkağı ve benzeri binek sağlanması için peygamberden ısrarla talepte bulunmuşlardır. Fakat Hz. Peygamber onlara binek temin edememiş ve evlerine dönmelerini istemiştir. Bu sahabeler Allah yolunda savaşa katılmamanın, cihat etmenin sevabından, Allah'ın rızasından yoksun kalmanın elem ve üzüntüsüyle gözyaşlarını akıtarak, ağlaya ağlaya geride kalmışlardır. Derin bir üzüntüye eşlik eden

⁴⁴ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998, s. 83-84.

⁴⁵ Tevbe, 9/92.

şiddetli ağlama tepkisiyle Peygamberin yanından ayrılmışlardır. Allah yolunda savaşmak için harcayacak bir şey bulamamanın acısını, cihada katılmamanın üzüntüsünü çekmişlerdir. Bu kimseler, katılmayı istedikleri halde savaştan geri kalmalarına, bir şahsın bir kârı, kazancı, menfaati kaçırdığına üzülmüşü gibi üzülmüşlerdir. Yüce Allah, savaşa katılmak için büyük bir istek duyan, fakat gerçek mazeretleri sebebiyle katılmayan kimseleri, bilfiil savaşta bulunmasalar bile, savaşa iştirak edenler arasında sayacağını belirtmiştir.⁴⁶

Tebük seferi hazırlıkları yapılırken Hz. Peygambere binek temini için başvuranlar arasında farklı kabilelerden insanlar, Ensâr’dan bir gurup, Ebû Mûse’l-Eş’arî, Abdullah İbn Kâ’b, Abdullah İbnü’l-Ezrak, Ma’kil İbn Yesâr, İrbâs İbn Sâriye, Âiz İbn Amr, Sâlim İbn Umeyr, Abdullah İbn Mu’fil, Benû Mukarrin kabilesinden bir gurup gibi önde gelen sahabiler vardır. Bunlar “ağlayanlar” diye isimlendirilmişlerdir.⁴⁷ Bu isimlendirme, akıttıkları gözyaşlarındaki samimiyetin göstergelerinden birisidir.

İlâhî amaçlar uğruna fedakârlık yapacak imkânlardan yoksun olmanın üzüntüsünü çekmek, hatta bu nedenle gözyaşı dökmek erdemli bir davranıştır. Samimi bir mümin, elde edemediği ya da yitirdiği maddi varlık ve imkânlardan çok, manevî kazançları kaçırmamanın endişesini, kaygısını, üzüntüsünü duyan, bu duruma gözyaşı döken kimsedir.

3. Tasannu / Yapmacık Ağlama

Ağlamak, gözyaşı dökmek, yüz ifadesinin ağlamaklı bir hal alması, doğrudan ağlama sesi çıkarmak ya da konuşmanın ağlamaklı olması birçok duygu ve düşünceyi ifade eder. Saydığımız bu belirtileri gösteren kişi, üzüntü ve keder duyuyor, ruhsal acı çekiyor, kendini mutsuz hissediyor, kaygılı, huzursuz, hayal kırıklığı yaşıyor olabilir. Ağlayan kişiyi görenler de, ağlayanın bu tür duygularla ilişkili mesajlar vermek istediğini anlarlar. Ağlayan kişi bu tutumuyla yardım dileme, merhamet bekleme, ilgi çekme, insanların dikkatlerini kendi ihtiyaçları üzerinde toplama gibi amaçlarına ulaşmayı hedefler. Ağlamanın bu tür etkilerini ve tesirli bir mesaj iletme gücünü bilen bazı insanlar ger-

⁴⁶ Ebu’l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, tsz, II/391; Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru’t-Tefâsîr*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II/412; el-Merâğî, IV/150; el-Mevdudî, II/245; Bilmen, III/1319; Toptaş, III/385.

⁴⁷ el-Mâverdî, II/392; Ebu’l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II/291; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, VIII/145; el-Cezâirî, II/412; el-Merâğî, IV/150; Bilmen, III/1319.

çekten ağlama ihtiyacı hissetmedikleri, ağlamayla birlikte ortaya çıkan duygularını taşımadıkları halde ağlama görüntüsü vermeye çalışırlar. Matem duyurmak için parayla tutulan, ölünün arkasından meslek icabı ağlayan kadınlar, yapmacık ağlamanın yaygın olarak bilinen örneklerini ortaya koyarlar.

Hız. Yakûb'un oğulları kardeşleri Yûsuf'u kuyuya atıp babalarına da, bir kurdun onu yediği yalanını söylemişlerdir. Kardeşleri bir kurt tarafından öldürülen kişilerin doğal olarak çok üzgün ve büyük bir acı içerisinde olmaları, matem havasını teneffüs etmeleri beklenir. Yûsuf'un kardeşleri de babalarına onun ölümünü haber verirken, çok üzgün, büyük acı çeken kimse görüntüsü verebilmek için rol gereği ağlamışlar, yaygara koparmışlardır. Adeta meslek icabı ölümlerin arkasından ağlayan kadınlar gibi davranmışlardır:

*"(Yûsuf'u kuyuya bırakıp) akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler. "Ey babamız! Biz yarışa girmiştik. Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim) onu kurt yemiştir. Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın" dediler."*⁴⁸

Yûsuf'u kuyuya bırakanlar "mütebâkîn" olarak yani yalandan ağlayarak, ağlar bir çehreyle, gözlerinden yaşlar akar vaziyette, ortalığı velveleye vererek, yanlarında Yusuf olmadığı halde babalarının yanına gelmişlerdir. Hakikatte ağlamadıkları halde, ağlayan kişinin yaptıklarını yapmaya çalışmışlardır. Yalanlarını örtebilmek, hilelerini gizleyebilmek amacıyla ağlar gibi görünmeye çalışmışlardır. Ortaya koyacakları mazeret konusunda babalarını ikna edebilmek için onunla ağlar bir vaziyette konuşmuşlardır. Kendileri oyun oynadıkları sırada Yûsuf'u bir kurdun parçaladığını söylemişlerdir.⁴⁹

Burada tasviri yapılan ağlama, yapmacıklığın bedensel ifadesidir. Göz yaşları, samimiyetin olduğu kadar, yapmacık davranışların da bedensel ifadesidir. İnsanlar bazen gerçekleri saklamak için gözyaşı akıttırlar. Hız. Yusuf'un kardeşlerinin babalarına ağlayarak gelmeleri yapmacık ağlamaya gösterilebilecek örneklerden birisidir.⁵⁰

4. Üzüntü Sebebiyle Ağlama

⁴⁸ Yusuf, 12/16-17.

⁴⁹ eş-Şevkânî, III/14; el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I/478; el-Merâğî, IV/376; Hicâzî, II/166; Bilmen, III/1545-1346; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, IV/387.

⁵⁰ Zülfikâr Özkan, *Kazandıran Beden Dili*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 118-119; Kara, s. 391-392.

Hız. Yakûb’un, -sürekli ağlamanın etkisine bağlı olarak- görme yetisinin olumsuz yönde etkilendiği Kur’an’da anlatılır. Bu olayda sözü edilen ağlamanın sebebi açıkça üzüntü / keder olarak belirtilir. Kalpte yaşanan hüznün dış etkisinin gözde ortaya çıktığı ifade edilir. Hız. Yakûb, çok sevdiği oğlu Yûsuf’tan uzun yıllar ayrı kalmanın, onun sağ olup olmadığını bilmemenin esef ve üzüntüsüyle gözyaşlarına engel olamamıştır:

“Onlardan yüz çevirdi ve, “Vah! Yûsuf’a vah!” dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu.”⁵¹

Âyette önce “yâ esefâ”, sonra “mine’l-huzni” ifadesiyle iki kez Hız. Yakûb’un yaşamakta olduğu üzüntü ve kedere vurgu yapılmıştır. Onun üzüntüsünü ifade edebilmek için âyette hem “esef” hem de “hüzün” kelimeleri arkaya kullanılmıştır.

Hız. Yakûb, uzun süre kendisinden uzak düştüğü, ölü mü, diri mi olduğunu bilmediği, öldüğüne inanmadığı oğlu Yûsuf için büyük üzüntü ve hasret duymuştur. Üzüntüsünden sürekli ağlamış, nihayet çok ağlamaktan gözleri görmez olmuştur. “Vebyazzat aynâhu”, lâfzen gözleri beyazlaştı manasına gelir. Vakia olarak ise gözlerinin yaşla dolduğunu ifade eder. Gözlerin ağarması, çok ağlamaktan kinâyedir. Nitekim sürekli ağlayan ve yaş dolu olan göz beyaz görünür. Yine “vebyazzat aynâhu” ifadesi, üzüntüden dolayı Hız. Yakûb’un görme yetisini kaybettiği veya çok az görebildiği manasını da içerir. Gözde beyazlığa sebep olan çok ağlamanın nedeni ise üzüntüdür. Üzüntü sebebiyle gözünü beyaz bir perde kaplamış ve görme yeteneğini gidermiştir.⁵² Kıssanın devamında (12/93-96) Hız. Yûsuf’un Mısır’dan gömleğini babasına göndermesi ve babasının da o gömleği yüzüne sürerek hem üzüntüsünün azalması hem de görme yeteğinin geri gelmesi anlatılmıştır.

“Fe huve kâzîm” ifadesi, Hız. Yakûb’ın derdini içine attığını, kalbinin hüznle dolu olduğunu, üzüntüsünü davranışlarıyla dışa vurmadığını, kederini, acısını yutkunduğunu, seslice ağlamaktan, feryat etmekten kendini alıkoyduğunu, acısı hakkında sustuğunu, başkalarına yakınmadığını, bu konuda kendini tutup kontrol ettiğini anlatır. O, içinde bulunduğu üzüntülü durumu başka-

⁵¹ Yusuf, 12/84.

⁵² el-Kurtubî, IX/126; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1996, II/335-336; Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 474-474; Abdurrahman İbn Nâsır es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîmi’r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi’l-Mennân*, Müessetü’r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 359; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1991, XIII/45; Yazır, IV/2908; Bilmen, III/1597; Ateş, IV/412.

larına göstermek istememiştir. Sabrederek Yüce Allah'a sığınmış, ilâhî takdire rıza göstermiş, halinden kimseye yakınmamıştır. Üzüntü ve ağlama gibi durumlar ise, irade dışı olup Hz. Yakûb'un sabrına ve Allah'a olan tevekkülüne engel teşkil etmez. Musibet ve sıkıntı anlarında ağlamak, üzülmek insana özgü durumlardandır. İnsanın bazı durumlarda ağlaması dinen mübah görülmüştür. Sabırla ilişkili olmak, kendini kontrol etmek, ölçüyü kaçırmamak kaydıyla üzülmek ve ağlamak kınanmamıştır. Bir musibetten dolayı feryadı basan, şiddetli bir şekilde dövünen, ellerini göğsüne, yüzüne vuran, üstünü başını yırtan kişilerin, ilâhî takdire isyan niteliği taşıyan ağlamaları dinin yerdiği, yasakladığı bir tutumdur.⁵³

Hz. Yakûb'un hayatından sunulan bu kesitte, üzüntü duygusu ve ağlama davranışıyla ilgili ahlâki kurallara işaret edilmiştir. Üzülmek ve ağlamanın ahlâki ölçülere uygun olan biçimi Hz. Yakûb'un şahsında Kur'an'ın muhataplarına sunulmuştur. Âyet bu yönüyle "ağlama" konusunda müminleri eğiten, yönlendiren bir amaç gütmektedir. Kur'an'a göre "ağlama", gelişigüzel bir şekilde insanların iradelerine bırakılmış bir davranış olmayıp, ilâhî değerler ölçüsünde kontrol altında tutulması gereken olgudur.

5. Dini Tecrübe Sırasında Ağlamak

Kulun Allah ile iletişim kurması, ilâhî olanı tefekkür ve tasavvur etmesi, onda havf, haşyet, hayret ve ta'zim gibi duyguların yoğun bir şekilde ortaya çıkmasına neden olur. Kulun Allah ile olan ilişkilerinde yaşamış olduğu duygular, onun kalbini olduğu kadar bedenini de etkiler. Yaşanan yoğun duygular nedeniyle gözden yaşlar dökülür, yüz ağlamalı bir ifade kazanır. Hz. Peygamber'den Kur'an dinleyen, duydukları sözün Allah'a ait olduğuna kanat getiren, Hz. Muhammed'in peygamberliğine şahitlik eden bazı Hıristiyanların yaşamış oldukları dinî tecrübe anlatılırken, gözlerinden yaş geldiği haber verilir. Gözlerden gelen yaş, kalpte yaşanan duyguların samimiyetinin ve yoğunluğunun ifadesidir:

*"Peygamber'e indirileni (Kur'an'ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığı görürsün. "Ey Rabbimiz! İnandık. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler (Muhammed'in ümmeti) ile beraber yaz" derler."*⁵⁴

Burada kastedilenler, Hıristiyanlardan İslâm'ı seçenlerdir. Âyetin, Necâşî ve onun çevresi hakkında indiği söylenir. Yüce Allah, onları hakka boyun eğen,

⁵³ el-Kurtubî, IX/127; el-Mâtürîdî, II/599; en-Nesefî, II/336; ez-Zuhaylî, XIII/45-46; Yazır, IV/2908; Bilmen, III/1597-1598.

⁵⁴ Mâide, 5/83.

tâbi olan, insaf ölçüleri içerisinde hareket edenler olarak nitelemiştir. Onlara yani Necâşî ve Hıristiyanlıktan İslâm’a giren kimselere Kur’an okunduğu zaman onu dinlerler. Onlar, dinledikleri Kur’an’dan etkilenir ve ağlarlar. Gözlerinden çokça yaş aktığı görülür. Gözlerinden yaş akması, kalplerindeki hassasiyetin, yoğun olarak tecrübe ettikleri haşyetin, ilâhî gerçekleri kabul etmeye gösterdikleri düşkünlüğün ve asla en ufak bir inatçılık göstermeyişi belirtisidir.⁵⁵

Kur’an’dan etkilenmelerinin, dolayısıyla gözlerinden yaş akmasının sebebi hakkında şunlar söylenmiştir: 1. Kur’an’ın onlara açıklamış olduğu hakikatleri, Allah’ın peygamberine indirdiği mesajların gerçekliğini öğrenmeleri sebebiyle gözlerinden yaş gelir. 2. Hz. Muhammed’in peygamber olarak gönderileceğini müjdeleyen, sıfatlarını açıklayan kendi yanlarındaki Kitab’daki bilgi sebebiyle gözlerinden yaş gelir. Öyle ki, Hz. Muhammed’i Kitab’larında tavsif edilenden daha üstün ve olgun bulurlar.⁵⁶

Yüce Allah bu âyette Kur’an dinleyen bazı Hıristiyanların neler hissettiklerinden değil, hissettikleri şeyler sebebiyle gözlerinden boşalan yaşlardan bahsetmiştir. Peygamberi ve onun getirdiği ilâhî mesajı (Kur’an’ı) doğrular, tasdik ederlerken duydukları hayret ve haşyetin, gözlerinden akan yaşlarda nasıl kendini belli ettiğini açıklamıştır. Ağlamak genelde insanın dünyevî sebeplere bağlı olarak ortaya koyduğu davranışlar olarak bilinir. Burada görüldüğü gibi, insan metafizik sebeplere bağlı olarak da duygulanabilmekte ve bu duyguların tesiriyle gözyaşı dökülebilmektedir.

Yüce Allah bir gurup âyette, Kur’an dinleme, dinlenen Kur’an’ı tasdik etme, ağlama, çok fazla huşû duyma olgularını yan yana getirir. Dinlenen ve doğrulanan Kur’an’ın yüzde ağlama, kalpte ise yoğun huşû şeklinde tesir bıraktığını anlatır. Kalpte yaşanan derin huşû (dinî) tecrübesinin bedendeki yansımalarının ağlamak olduğunu belirtir. Bu âyetlerde arka arkaya gelen “yebkûn” kelimesi ağlamayı, “ve yezîduhum huşûan” ifadesi ise yaşanan yoğun duyguyu / huşuyu dile getirir:

“De ki: “Siz ister ona inanın, ister inanmayın. O, daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üzerine secdeye kapanırlar. Rabbimizin

⁵⁵ İmâduddîn Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1997, II/89; el-Beyzâvî, I/279; el-Merâğî, III/6; el-Cezâirî, II/6

⁵⁶ İbn Kesîr, II/89; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru’l-Kâsimî*, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut, 1994, III/200; el-Merâğî, III/6.

*şanı yücedir, gerçekten Rabbimizin sözü mutlaka yerine getirilir!" Onlar ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Bu da onların derin saygısını artırır."*⁵⁷

İnsanı Allah korkusu kapladığı zaman, çoğunlukla bayılmışçasına secde yerine yüz üstü kapaklanır. Âyette geçen "yehirrûne li'l-ekân" yani yüzüstü yere kapanırlar ifadesi, aşkın şiddetinden dolayı yaşanan aşırı şaşkınlıktan, huşû ve korkudan kinâyedir. Bilgin ve Allah'tan ittikâ eden kimseler, Kur'an'ı dinlediklerinde sadece secdeye kapanmazlar, aynı zamanda ağlarlar. Kur'an dinlemenin verdiği manevi hazdan, Allah'ın kudretini, kutsiyetini tefekkürden dolayı ortaya çıkan korku ve haşyetten dolayı secdeye kapanmaktan kendilerini alamazlar; hemen saygı ve tevazularını göstermek isterler. Secdeye kapanmalarına ağlama hali de eşlik eder. Böylece Allah'a boyun eğişlerini, Kitabı'nı ve peygamberini tasdik edişlerini ortaya koyarlar. Kur'an'ı dinlemek ve okumak, ondaki ibretleri öğütleri anlamak kalplerindeki huşûyu, hassasiyeti, imanı, teslimiyeti, tevâzuyu, ilâhî emirlere itaat ve boyun eğme kararlılığını artırır. Kalplerindeki bu durum bedenlerine itminan olarak yansır. Tasviri mümkün olmayan bu ruh halinin tesiriyle gözleri nemlenir, hatta yaşlar akar. Rablerinin azametini, vadinin hak olduğunu hissetmelerinin, tefekkürde bulunmalarının sebep olduğu heyecan, coşku dillerinden dökülür. Onlar dinledikleri sözün Rablerine ait olduğunun bilincindedirler.⁵⁸

Burada, ilâhî kitapları çok iyi bilen, onların metin ve manalarından hüküm çıkarabilen, vahiy ve din konusunda doğru bilgi sahibi olan, peygamberliğin delillerine vâkıf olan Kitâb Ehli'nin âlimlerinin kastedildiği söylenmiştir. Buna göre, Mekke'de inmiş olan bu âyetlerde, o dönemde yaşayan Kitâb Ehli'nden bazı kişilerin Hz. Peygamberden Kur'an dinledikleri, bunun Allah'ın vahiy olduğunu kabul ettikleri ve secdeye kapanarak ağladıkları anlatılır.⁵⁹

Gözyaşı dökerek ağlayıp yüzü yere kapama davranışı, Allah'tan korkmanın, O'na karşı alçakgönüllü olmanın beden dili ifadesidir. Bu tutum ve davranışın anlatmak istediği manayı tam olarak kelimelerle tasvir etmek mümkün olmadığından, burada beden dili ifadesine yer verilmiştir.⁶⁰

⁵⁷ İsrâ, 17/107-109.

⁵⁸ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, VII/417-418; en-Nesefî, II/479; İbn Kesîr, III/72; el-Merâğî, V/367; el-Cezâirî, 233; Kutub, IV/2254; Bilmen, IV/1927.

⁵⁹ el-Mevdudî, III/131; Yazır, V/3213; Ateş, V/257.

⁶⁰ Kara, s. 390.

İlâhî kelâmı okumak, dinlemek, tefekkür etmek, dindar bireylerde en yoğun dinî tecrübenin yaşanmasına imkân hazırlar. İlâhî olduğuna inanılan söze dilde, zihinde, kalpte yer vermek, mümini, dinî tecrübenin doruklarına çıkarır. Yüce Allah ilâhî kelimeler aracılığıyla dinî tecrübe yaşayanların en belirgin tepkilerinin ağlamak, gözyaşı dökmek olduğunu çeşitli âyetlerde tekrar eder:

“İşte bunlar, Âdem’in ve Nûh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrahim’in, Yakub’un ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebîlerdir. Kendilerine Rahmân’ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.”⁶¹

Yüce Allah, nimet verdiği, peygamberlik için kulları arasından seçtiği, iman nasip ettiği, İslâm’a hidâyet ettiği, Kendi’sine yakın kıldığı, katında yüksek dereceler ihsan ettiği, Hz. Âdem’in soyundan –Hz. İdris-, Hz. Nûh ile birlikte gemide taşınanların soyundan –İbrahim-, Hz. İbrahim’in soyundan –Hz. İsmail, Hz. İshâk, Hz. Yakûb-, İsrail oğullarının soyundan –Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn, Hz. Zekeriyâ, Hz. Yahyâ, Hz. İsâ-, gelen kimseleri her yönden diğer insanlara üstün kılmıştır. Bütün peygamberlerin ortak dini olan İslâm dinine girenleri de bunlara dahil etmiştir. Bu niteliklere sahip olan kimselere Allah’ın âyetleri / sözleri okunduğu zaman, boyun eğme, itaat, hamt, şükür gibi duygu ve düşüncelerle Allah’a karşı huşû içerisinde, azabından çekinerek, ağlayarak O’nun için secdeye kapanırlar. Ağlamanın tesiri kalplerinde ve gözlerinde kendini hissettirir / belli eder. Kalplerine iman, Kur’an sevgisinin işlediği kimseler de böyledir. Namaz kılariken, Allah’ın birliğini ve varlığının kanıtlarını ortaya koyan âyetler okunurken, bu âyetlerden bahsedilirken, Kur’an tilâvet edilirken, secde eder, ağlarlar. Bu âyet, (19/58) Allah’ın âyetlerinin mümin kalplerde tesir bırakan bir özelliğe sahip olduğunu belirtmektedir.⁶²

Âyette “secde etmek” ve “ağlamak” olmak üzere iki eylemden bahsedilmektedir. Buradaki secde Allah’a olan rağbeti, yakınlaşma isteğini, ağlamak ise, O’nun azameti karşısında duyulan huşû ve korkuyu dile getirir. Allah’a rağbet etmeleri ve içlerindeki Allah korkusu, onları Rablerine secde etmeye, ağlamaya sevkeder.⁶³

Mâide, 5/83; İsrâ, 17/107-109; Meryem, 19/58 âyetlerinde Kur’an okumayla / dinlemeyle gözyaşı dökme, ağlama olgusunun yan yana getirilmesi, sadece

⁶¹ Meryem, 19/58.

⁶² el-Kurtubî, XI/81; Hicâzî, II/460; ez-Zuhaylî, XVI/128; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’-Tefâsîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, tsz., II/221.

⁶³ el-Mâverdî, III/378; es-Sa’dî, s. 445.

bir durum tespiti olmayıp aynı zamanda emir ve yükümlülük anlamını da ifade eder. Yüce Allah bu âyetlerde, ilâhî sözü okuyan ve dinleyen müminlerin ne okuduklarının ya da dinlediklerinin bilincinde olmalarını ister. İlâhî sözü okuduğunun ve dinlediğinin bilincinde olmak kalpte huşû gibi dinî tecrübeyi yaşayabilmek demektir. Kalpte yaşanan dinî tecrübenin göstergesi ise, gözlerden dökülen yaşlardır. Gerçek anlamda Kur'an dinleme ve okuma ancak kalplerde huşû, gözlerde yaş ile mümkün olur. Bu kural, herhangi bir metin okumayla Kur'an okuma arasındaki farkın göstergesidir.

6. Allah'ın "Ağlayacak Duruma Düşecekleri" Konusunda İnkârcıları Uyarması

Yüce Allah, inkâr eden, fakat görünürde müminlerden yana olan kimseleri, ilâhî yükümlülükleri yerine getirmeme konusundaki ihmalleri sebebiyle tehdit etmiştir. Sıcak yaz günlerinde, uzun yol şartlarında Peygamber ve müminlerle birlikte Tebuk seferine çıkmaktan kaçınan münâfıklar ilâhî azap ile uyarılmıştır. Kendilerini gelecekte / âhiret hayatında acı, elem, üzüntü, yoksunluk dolu bir hayatın beklediğini haber vermiştir. Münâfıklar hakkında, "Çok ağlasınlar." buyurarak, ağlamayla birlikte kendini dışa vuracak, azap dolu, elem verici, can yakıcı yeni bir hayat sürecine gireceklerini bildirmiştir:

*"Allah'ın Resûlüne karşı gelerek (sefere çıkmayıp) geri bırakılanlar, oturup kalmalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihat etmek hoşlarına gitmedi ve "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır." Keşke anlasalardı. Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gülsünler, çok ağlasınlar."*⁶⁴

Tebük seferi sıcak yaz günlerine rastlamıştır. Yüce Allah, geride kalıp Hz. Peygamber ile birlikte sefere çıkmayan ve yapmış oldukları bu işe sevinen, Allah yolunda savaşmaktan hoşlanmayan kimseleri, dünya sığağından daha kavurucu olan cehennem ateşiyle tehdit etmiştir. Allah yolunda cihat etmekten kaçınmış olmaları sebebiyle, onları kötü bir akıbetin beklediğini bildirmiştir. Münâfıkların ve kâfirlerin gidecekleri yer cehennem olduğu için, onlara, "Çok ağlayınız, az gülünüz!" demiştir. Yapmış oldukları bu davranışın, işlemiş oldukları günahların sevinmeyi yani gülmeyi değil, çok üzülüp ağlamayı gerektirdiğini açıklamıştır. Dünya hayatı geçici ve kısadır, burada diledikleri gibi gülebilirler. Fakat dünya hayatı sona erip Allah'ın huzuruna döndürüldüklerinde yeni başlayacak olan hayatta ebedî olarak ağlayacaklardır. Savaştan geri durarak, kurtulduklarını düşünerek az bir süre sevinebilirler, fakat âhirette kendilerini bekleyen ceza dolayısıyla çokça ağlasınlar. İçinde buldukları hal,

⁶⁴ Tevbe, 9/81-82.

ağlanacak bir durumdur. Onlar, öncelikle âhiret hayatını düşünmelidirler. Orada görecekları azabı, yaşayacakları yoksunlukları dikkate alıp çok ağlamalı, sürekli üzüntü ve keder içerisinde bulunmalıdırlar. Ayrıca, dünya sıkıntılarında kaçmak isterken âhiret sıkıntılarını düşünmeyen, çeşit çeşit günah işleyen, ilâhî emirlere karşı gelen kimseler geçici dünya hayatında az gülüp eğlenebilirler. Bu ise sürekli olmayan ve yok olamaya mahkûm bir durumdur.⁶⁵

Âyette onların durumlarını, hallerini haber veren bir mana söz konusudur. Bu anlatımın emir kipiyle “gülsünler / ağlasınlar” şeklinde yapılması, hakiki anlamda bir emir manası içermeyip münâfıklar için tehdit anlamını ihtiva etmektedir.⁶⁶

Allah yolunda cihat etmek, âhiret mutluluğunun esasıdır. Allah’ın ve peygamberinin emrine uyup ilâhî amaçlar uğrunda cihat edenler, âhiretteki mutluluğa hak kazanmış olurlar. Cihadı terk edenlerin, dünyada da âhirette de mutlu olabilme hakları yoktur.⁶⁷

Müminlerin ilâhî kelâma muhatap olduklarında, onu okuyup dinlediklerinde göstermiş oldukları tepki ile inkârcıların tepkisi tamamen birbirine zıttır. Müminler, ilâhî kelâmı dinlemeye huşû ve gözyaşlarıyla tepki gösterirken, inkârcılar inanmama, hayret / şaşırma, alaya alma, minnet etmeme, gülme tarzında yaklaşım sergilerler:

“Şimdi siz gâflet içinde eğlenerek bu söze mi (Kur’an’a mı) şaşıyorsunuz, gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?”⁶⁸

Yüce Allah inkârcılara uyarı içerikli olarak şu soruyu yöneltmiştir: “Sizi uyaran söze –Kur’an’a / Peygambere indirilen vahye- mi hayret ediyorsunuz, bunun doğruluğundan mı kuşkulaniyorsunuz? Onu inanılmayacak gibi mi görüyorsunuz? Peygamberin tebliğ ettiği mesajda hayret edilecek ne var ki, şaşıyorsunuz?” Burada sözü edilen teaccüb / şaşırma, inanmamama, inkâr etme anlamındadır. Yüce Allah inkârcılara yönelik uyarısını şu şekilde sürdürmüştür: “İlâhî sözü eğlence yerine koyup gülüyorsunuz; isyankârlara yönelik tehditlerinden, uyarılarının dehşetinden, Kur’an’ı duymadan önce yapmış olduğunuz ölçüsüz davranışlardan, aşırılıklardan, halinizin vehâmetinden, sizi

⁶⁵ en-Nesefî, II/199-200; İbn Kesîr, II/392; el-Cezâirî, II/405; ez-Zuhaylî, X/331; Bilmen, III/1310; Ateş, IV/120-121; Toptaş, III/375-376.

⁶⁶ Hicâzî, I/914; ez-Zuhaylî, X/331.

⁶⁷ M. Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006, III/581-582.

⁶⁸ Necm, 53/59-61.

bekleyen akıbetin korkunçluğundan dolayı ağlamıyor, aksine oynayıp eğleniyorsunuz! İçinde bulunduğunuz duruma, ilâhî gerçekler karşısındaki cehaletinize, dalâletinize ağlayacak / üzülecek yerde, hak sözle alay ediyor, kendinizle gururlanıp yüz çeviriyorsunuz! Dünya hayatını anlamsız ve boş yere geçirdiğinizi, âhiretteki hakiki geleceğinizi mahvettiğinizi düşünerek ah çekip inlemeniz gerekmez mi? İlâhî söze gülünür, onunla alay edilir mi? Kur'an'ı duyduğunuzda yapmanız gereken, huşû duymak ve ağlamaktır. Nitekim Kur'an'a yakînî olarak inananlar onu dinlediklerinde ağlarlar." Âyette, dolaylı olarak, Kur'an dinlerken ağlamaya teşvik vardır.⁶⁹

7. Birinin Kaybından / Ölümünden Dolayı Gözyaşı Dökmek

İnsanda üzüntüye yol açan durumların başında sevilen kişinin kaybı gelir. İnsanlar gözyaşı içerisinde yas tutar, matemlerini belli ederler. Nitekim bazı devirlerde bu amaçla para ile ağlayıcılar tutulmuştur. Ölüye matem tutmayla ağlamak ayrılmaz iki özellik olarak görülmüştür. Ölen kişinin sevenlerinin çok olması oranında, ona ağlayacakların da çok olması doğaldır. Sevilen, tanınan, önemli kişilerin ölümüne, duyan herkesin ağlayacağı hesaba katılarak, yerlerin ve göklerin onlar için ağladığı ifadesini kullanmak alışkanlık olmuştur. Böylece yaşanan üzüntünün büyüklüğü, yaşanan acının geniş kalabalıkları sardığı anlatılmış olur. Bazı kimseler kedilerini çok önemli, değerli, ilgilerin odak noktası olarak görürler, ölecek olsalar herkesin kendilerine ağlayacaklarını zannederler. Kur'an'da anlatıldığına göre, Firavun ve adamları da kendilerini çok önemli, değerli, insanların ilgi odağı olarak görmüşler, ölecek olsalar, herkesin bu duruma üzüleceğini, gözyaşlarını tutamayacağını sanmışlardır. Oysa ölümlerinden dolayı kimse müteessir olmamıştır. Çünkü insanlar, topluma yararlı, iyilik-sever kimselerin ölümüne üzülür ve ağlarlar. Firavun gibi, her türlü kötülüğün sembolü haline gelmiş kişiler için kimse ağlamak istemez:

*"Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi."*⁷⁰

Yüce Allah, Firavun ve kavmini lâıyk olduğu cezaya çarptırılmış, Mısır'daki varlıklarından mahrum bırakmış, denizin dalgaları arasında yok etmiştir. Onların helâkinin ardından şöyle buyurmuştur: "Gök ve yer onların ardından ağlamadı." Mecâzî anlam taşıyan bu sözün manası, onların helâk edilmesinden, saltanatlarının yerle bir olmasından, ölmelerinden dolayı kimse müteessir olmadı, üzüntü duymadı, arkalarından gözyaşı dökmeyi, onların haline

⁶⁹ ez-Zemahşerî, IV/419; İbn Atıyye, V/210; İbn Kesîr, IV/278; el-Kâsimî, VI/381; el-Mevdudî, VI/37; Yazır, VII/4615-4616; VII/3542; Ateş, IX/138.

⁷⁰ Duhan, 44/29.

kimse acımadı demektir. Nitekim insanlar arasında, önemli saygın bir kimse öldüğü zaman, onun ölümünden dolayı herkesin üzüldüğünü anlatmak için, - özellikle Araplar arasında- “Onun üzerine yer ve gök ağladı.” denir. Böylece mecâzî ifade kullanılarak yaşanan musibetin büyüklüğü abartılmış olur. Yine böyle bir durumda sergilenen ağlama ve feryat etme sahnesindeki mübâlağaya işaret edilir. Bu, istiâre-i temsiliye tarzında bir ifadedir. Firavun ve kavmi, insanlar nazarında bir kıymet ve saygınlığa sahip olmadığı için, onların ölümünden dolayı kimsenin müteessir olmadığını ifade etmek amacıyla “Gök ve yer onların ardından ağlamadı.” sözü söylenmiştir. Kullanılan mecâzî ifade vasıtasıyla Firavun ve kavminin değersizliği anlatılmıştır. Bunlar öyle sanıldığı gibi, ölümlerine yerin göğün ağlayacağı insanlar değildir, hallerine acıyan kimse çıkmamıştır, unutulup gitmişlerdir, denilmek istenmiştir. Firavun ve kavmi hakkında kullanılan ifadede, onları küçümseme, değersiz görme manası vardır. Âyette, onların başına gelen şeyi çok büyük görecek, ciddiye alacak kişinin durumunun zıddı dile getirilmiştir. Tehekküm yani ironi yapılmak suretiyle Firavun ve kavminin başına gelenlerden bahsedilmiştir. Onlar kendilerini çok büyük, önemli kimseler sanıyorlardı, ölecek olsalar, kendileri için cihanın ağlayacağını zannediyorlardı, oysa durum bekledikleri gibi olmadı. Onların helâki ne ne melekler ne de müminler ağladı; aksine ölmelerinden sevinç duyuldu, büyük bir musibetten kurtulmuşçasına memnun kalındı. Çünkü onlar, arkalarından insanların ölümlerine üzülmelerini gerektirecek iyi işler yapmamışlardır. Ancak, ilâhî gerçeklikleri kabul edenler, erdemli olanlar, hayır ile anılırlar, onların ölümlerinden dolayı insanlar müteessir olur.⁷¹

8. Ağlamayla İlişkili Durumlar

a. Sızlanma

İnsan davranışları daha ziyade haz ve elem ilkesi üzerine işler. Elem tecrübesinin yaşanması insanda acı, kaygı, üzüntü gibi duyguların yaşanmasına yol açar. Bu duygular elem karşısında insan doğasının ortaya koyduğu doğal heyecansal tepkilerdir. Kur’an, elem karşısında verilen içgüdüsel tepki biçimini “cezûa” kelimesiyle ifade eder. Bu kelime eleme maruz kalan kişinin hem kalbinde hissettiklerini hem de beden dili tepkilerini anlatır. Keder, üzüntü, sabırsızlık, ümitsizlik gibi kalp eylemleri, feryat etme, sızlanma, mızıkçılık yapma, yakınma / şikayet etme gibi beden dili ve konuşma dili ifadeleriyle ortaya konur. Kur’an’a göre, ilâhî değerleri benimsemeyenler, namaz ve benzeri vesilelerle Allah ile iletişim kurmayan, ilâhî takdire boyun eğmeyen kimseler, hayatın

⁷¹ er-Râzî, IX/660; el-Beyzâvî, II/383; el-Kâsimî, VI/212; es-Sâbûnî, III/174; el-Mevdudî, V/289; Yazır, VI/4299-4300; Bilmen, VII/3316-3317; Ateş, VIII/309-310.

elem verici yüzüyle denendiklerinde, feryat, sızlanma, yakınma tepkilerini daha şiddetli bir şekilde gösterirler:

“Doğrusu insan hırslı yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır. Kendisine hayır dokundu mu yardım etmez. Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır.”⁷²

Âyette geçen “cezûa” ifadesi, sızlanma ve sabırsızlığı belirtmek için kullanılmıştır.⁷³ İnsan yaratılışı gereği, başına bir felâket geldiğinde sızlanmaya eğilimlidir. Özellikle namaz kılmayan insanlar, sıkıntıya gelemeler, en küçük bir acı, hoş gitmeyen bir durum karşısında hemen üzüntüye, ümitsizliğe kapılır, feryadı basar, yakınır, şikâyetle bulunur, yokluk sırasında kıvranıp durur, sızlanırlar. Kendilerine bir sıkıntı, yoksulluk, hastalık ağrı ya da sızısı dokunduğu zaman dayanamaz, sabır gösteremez, feryat ederler, mızıkçılık yaparlar. Kur’an’ın “cezûa” diye ifade ettiği tepkiyi şiddetli bir şekilde izhar ederler. *Ceza’* denilen bu tepkiyi en kötü ve ölçüsüz biçimde ortaya koyarlar.⁷⁴

Yüce Allah mümin kullarını namaz ve benzeri ibadetler aracılığıyla eğitir. Elem tecrübesinin yaşandığı ortamlarda sabır gösterebilmeyi, ümitsizliğe kapılmamayı, ilâhî takdire boyun eğebilmeyi öğretir. Dolayısıyla gerçek manada iman edenler, elem anlarında ölçüsüz bir feryat, sızlanma, yakınma tepkisi göstermezler.

b. İç Çekme

Doğduğunda bağırarak ağlamayı deneyen bebekler zamanla iç çekme, inleme becerisi de edinirler. İç çekmek, inlemek, ağlama olgusunun tam olarak aynısı olmasa da, ağlamayla birlikte bulunan duyguların –üzüntü, keder, kaygı ve benzeri- beden diline yansıyan ifadelerindendir. İç çekmeler, inlemeler, ağlamayla aynı anda da yaşanabilirler. Ağlama ve iç çekme üzüntünün yansımaları olan davranışlardır. Üzüntü, ağlama olayında kendini daha çok gözlerdeki yaşlarda belli ederken, iç çekmede ise çıkarılan seslerle belli eder. Kur’an’da iç çekme olgusuyla ilgisi olduğunu düşündüğümüz kavram “evvâh”tır. Bu kavram iki kez Hz. İbrahim’in tutumunu, kişilik özelliğini anlatmak için kullanılmıştır. Hz. İbrahim gerek ilâhî sorumluluk bilincinin etkisi altında kalarak, gerekse insanların ilâhî gerçekliklerden uzak durmalarından müteessir olarak çok sık iç çeken bir insandır. Hz. İbrahim’in üzülmüne, dolayısıyla da iç çek-

⁷² Meâric, 70/19-22.

⁷³ Musa Kâzım Gülçür, *Kur’an’da Karakter Eğitimi*, Işık Yayınları, İzmir, 1994, s. 42.

⁷⁴ er-Râzî, X/644; el-Kurtubî, XVIII/188; eş-Şevkânî, 362; en-Neseî, IV/428; es-Sâbûnî, III/445; Yazır, VIII/5357; Bilmen, VIII/3839; Ateş, X/62; Duman, II/423.

mesine sebep olan durumlardan birisi babasının Allah’a ve ilâhî gerçekliklere iman etmemiş olmasıdır:

“İbrahim’in, babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi. Fakat onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzak durdu. Gerçekten İbrahim, çok içli ve yumuşak huylu idi.”⁷⁵

“Evvâh”, çok merhametli, sık sık “âh!” eden, üzücü olaylar karşısında etkilenen, kaygılanan ve müteessir olan, dertli olan, başkalarının zor ve sıkıntılı hallerine içten içe yanan kimse demektir. İnsan çok üzülünce, içinde biriken üzüntüyü hafifletebilmek için nefesini çıkarırken ister istemez “ah!” çeker. “Evvâh” kelimesi, salt “ah!” / “vâh!” diye sesler çıkarmaktan ibaret olmayıp, bir ruh halini ifade eder. Bundan dolayı “evvâh” kelimesi, tam bir kalp yumuşaklığından, ileri derecede merhametten kinaye sayılmıştır. Hz. İbrahim, insanların dertlerine üzüldüğü için çok sık “ah!” çeken, son derece yufka yürekli, kalbi merhamet dolu, Allah karşısında –dua ederken- huşû duyan, boyun eğen, yalvaran bir kimse olması sebebiyle “evvâh” sıfatıyla anılmıştır.⁷⁶

İnsanların işlemiş olduğu günahlardan dolayı azap görececek olmalarına üzülen Hz. İbrahim, duyduğu acıma hissinin etkisiyle iç çekmeyi adet haline getirmiştir. Onun bu özelliğini anlatan “evvâh” kalıbı Arapça’da, bazen değil, çok sık iç çeken kimse olduğunu belirtir. Hz. İbrahim’in üzülmeye, müteessir olmasına sebep olan hadiselerden birisi de, isyanları nedeniyle Lût kavminin başın gelen ilâhî azaptır:

“İbrahim’den korku gidip sevinç gelince Lût kavmi hakkında bizimle mücadele etmeye başladı. (Elçilerimize onlardan azabı kaldırmalarını veya hafifletmelerini rica ediyordu). Çünkü İbrahim gerçekten halîmdir, içlidir, rabbine yalvarandır.”⁷⁷

Yüce Allah, insanları bağışlaması için Kendi’sine yalvaran Hz. İbrahim’i “evvâh” sıfatıyla nitelemektedir. Burada sözü edilen “evvâh”, başkalarına çok acıdığı için “ah!” çeken, içi yanan, yalvaran kimselerin özelliğini dile getirir. Hz. İbrahim, insanların günahları, kötü tutum ve davranışları, özellikle de Lût kavminin iman etmeyişi için son derece üzülen, “ah!” eden, iç çeken bir insandır. Yine Allah’a yönelişinde de hüznü tutum takınan; dualarında yalvarıp yakaran birisidir. İnsanlar günah işleseler de Hz. İbrahim onlara karşı yumuşak ve yanık yüreklidir. Yüce Allah bu özelliğiyle onu övmektedir. Bu özelliği sebe-

⁷⁵ Tevbe, 9/114.

⁷⁶ el-Mâtürîdî, II/452; el-Mâverîdî, II/410-411; el-Beyzâvî, I/423; el-Merâğî, IV/180; el-Mevdudî, II/263; Yazır, IV/2629-2630; Ateş, IV/146; Duman, III/590.

⁷⁷ Hûd, 11/75.

biyle, Lût kavminin başına gelecek musibetler konusunda meleklerle tartışmıştır.⁷⁸

III. Hadislerde “Ağlama” Olgusu

Hız. Peygamber, bir beşer olarak zaman zaman ağlamış, ağlamanın ölçüsü ve kuralları konusunda açıklamalar yapmıştır. Gerek davranışlarıyla gerekse yapmış olduğu açıklamalarla “ağlama” konusunda müminlere model oluşturmuş, onları eğitmiştir. Burada onun ağlama konusundaki bazı söz ve davranışlarına yer vermek istiyoruz.

Dini tecrübe sırasında birçok duygu yaşanır. Bu duygular arasında Allah karşısında hissedilen, korku, haşyet, ittikâ olgularını sayabiliriz. Kalpte tecrübe edilen bu duyguların bedene yansması kaçınılmazdır. Yaşanan dini tecrübe dindarın yüz ifadeleriyle, gözyaşlarıyla kendisini dışarı vurur. Peygamberimiz bir hadislerinde Allah karşısında duyulan korku ile gözyaşları arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Gözyaşlarını tutamayacak derecede Allah korkusu yaşayan bir müminin tutumunu övmüştür. Allah korkusu sebebiyle akıtılan samimi gözyaşlarının insanı Cehennem azabından kurtaracağına vurgu yapmıştır:

“Allah korkusundan ağlayan, Allah yolunda nöbet tutarak geceleyen göze Cehennem ateşi dokunmaz.”⁷⁹ “Memeden çıkan süt nasıl geriye dönmez ise, Allah korkusundan ağlayan kimseye de Cehennem ateşi nüfuz etmez.”⁸⁰

Hız. Peygamber, Abdullah İbn Mes’ud’tan, “Bana Kur’an oku!” diye istekte bulunmuştur. Abdullah İbn Mes’ud ise hayret içerisinde, “Kur’an sana indirilmişken, ben mi sana Kur’an okuyacağım?” diye karşılık vermiştir. Hız. Peygamber de başkasından Kur’an dinlemeyi sevdiğini söylemiştir. Bunun üzerine Kur’an okumaya başlayan Abdullah İbn Mes’ud, “Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz, seni de onların üzerine şahit tuttuğumuz vakit bakalım nasıl olacak.” (Nisâ 4/41) âyetine geldiğinde Hız. Peygamber burada durmasını söylemiş ve iki gözü yaşla dolmuştur.⁸¹

İlâhî kelâmın okunması, dinlenmesi, tefekkür edilmesi, insana en yoğun dinî tecrübeleri yaşatır. Bu tecrübeler birtakım dinî duyguların dindarın kalbinde hissedilmesi şeklinde gerçekleşir. Kur’an’ı dinleyen ve onu tefekkür eden,

⁷⁸ el-Mâtürîdî, II/541; el-Kurtubî, IX/49; Kutub, IV/1913; Bilmen, III/1499; Ateş, IV/320; Toptaş, IV/74.

⁷⁹ Tirmizî, Fedâilü’l-Cihâd, 12.

⁸⁰ Nesaî, Cihâd, 8.

⁸¹ Buhârî, Tefsir, 41.

bilhassa Nisâ sûresinin 41. âyetinde ifade edilen âhiret sorumluluğunun hatırlatıldığı açıklamalardan etkilenen Hz. Peygamber, yaşadığı duygu yoğunluğunun etkisiyle kendini tutamamış ve ağlamıştır.

Hız. Peygamber, âhiret hayatı konusunda Allah’ın kendisini özel olarak bilgilendirdiği, insanları gelecekte bekleyen son konusunda tecrübe sahibi kıldığı kimsedir. Peygamber, aynı zamanda âhiret hayatında azaba hak kazanan kulların başına gelecekler dolayısıyla üzülen, bilhassa ümmetinin azaba maruz kalmasının kaygısını yaşayan birisidir. Bu sebeple insanları âhirette başlarına gelebilecekler konusunda önceden uyarmak istemiştir. Âhiret bilinciyle yaşayan, bu bilinci canlı tutan, günahkâr kulların maruz kalacağı azabın farkında olan bir kulun kaygılanmaktan, endişe etmekten, üzüntü duymaktan kendini alamayacağını belirtmiştir. Âhirette başa gelebileceklerin sıkıntısını dünyadayken duymaya başlayan, endişesini, üzüntüsünü taşıyan kimselerin yüz ifadelerinin daha ziyade ağlamaklı bir hal alacağını açıklamaktadır: “Bildiklerimi bilmiş olsaydınız çok ağlar, az gülerdiniz. Sonra Allah’a iltica etmek için yollara çıkardınız.”⁸²

Hız. Peygamberin hayatından aktarılan kesitler değerlendirildiğinde, bir beden dili ifadesi olarak, onun üzüntüsünü ağlamak suretiyle yansıttığı görülür.⁸³

Hız. Peygamber oğlu İbrahim’in vefatının ardından üzüntüsünü gözyaşlarıyla birlikte şu şekilde ifade etmiştir: “Göz ağlar, kalp hüzünlenir. Biz Rabbimizin razı olacağı sözden başka bir kelime ile hüznümüzü ifade etmeyiz. Ey İbrahim! Seni kaybettiğimiz için son derece üzgün ve kederliyiz.” Peygamberin bu durumuna hayret eden bir sahabi, “Sen de mi, ey Allah’ın Elçisi?” diye sormuştur. Gözyaşının bir rahmet, kalbin üzüntü duymasının normal bir durum olduğunu belirten Hız. Peygamber, “Rabbimizin razı olmayacağı bir şey söylemiyoruz.” buyurmuştur.⁸⁴

Peygamberimiz, ölen kişinin ardından acı çekmenin, ağlamanın, çekinecek bir durum olmadığını, bu gibi durumlarda ağlamamak için kendini tutmaya gerek olmadığını belirtir. Fakat ağlama biçimine, ağlamaya eşlik eden düşünce ve sözlere sınırlama getirir. Matem sırasında Allah’ın razı olmayacağı düşünce ve sözlere yer olmadığını açıklar. Kadınların da, erkeklerin de ölünün

⁸² Buhârî, Küsuf, 3, Müslim, Salât, 112; İbn Mâce, Zühed, 19.

⁸³ Mustafa Karataş, *Hız. Peygamber’in Beden Dili ve Davranış Modelleri*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007, s. 165.

⁸⁴ Buhârî, Meğâzî, 44.

arkasından üzülüp ağlamasının normal bir tutum olduğunu belirtir. Bağırma, feryat, dövünme gibi davranışların eşlik ettiği, biraz da yapmacık olan matem ağlamalarını doğru bulmaz. Nitekim peygamberimiz, sevdiği kişilerin ölümünde gözyaşlarını gizleme ihtiyacı hissetmemiştir.

Dökülen gözyaşları yaşanan hüznü iyileştirici etki yapar; insan ruhunu yatıştırır, rahatlatır. Ölen kişinin ardından acı çekilir ve ağlanır. Ağlamak, kişide olayın kabulünü gösterir; matemden sonra kendini toparlamasını kolaylaştırır. Her insan gibi üzüntülü anlar yaşayan Hz. Peygamber de, ağlamanın teskin edici özelliğinden yararlanmak istemiş ve ağlamış olabilir.

Hz. Peygamber, Sa'd İbn Ubâde'nin başsağılığına gittiğinde, yanında Abdurrahman İbn Avf, Sa'd İbn Ebî Vakkâs, Abdullah İbn Mes'ud da bulunuyordu. Resûlullah burada ağlayınca, yanındakiler de onunla birlikte ağladılar. Peygamberimiz orada bulunanlara şu açıklamayı yaptı: "Kalp hüznlendiği veya göz ağladığı için Allah azap etmez. -Dilini göstererek- bununla azap veya merhamet eder."⁸⁵

Üzüntüye hakim olmak, hiç ağlamamak, değerli şahsın ölümü sebebiyle acı duymamak demek değildir. Bu gibi durumlarda ağlamanın dinen bir sakıncası yoktur. Dinin uygun görmediği ağlama, pervasızca bağırıp feryat etmek, konuşulan sözlerde ölçüyü kaybetmektir.⁸⁶ Peygamberimiz gerek davranışlarıyla gerekse yapmış olduğu açıklamalarla ağlama davranışının kontrollü ve belli ahlâkî ölçüleri dikkate alacak şekilde gerçekleştirilmesini istemiştir. Ağlama eğiliminin ilâhî değerlere uygun bir şekilde eğitilmesi ve şekillendirilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Sonuç

Kur'an, bütün insanî eğilimleri ahlâkî kontrol altına almayı, ilâhî ölçülere göre şekillendirmeyi önerir. Aynı şekilde insanın ağlama davranışına da sınırlamalar getirir. Hem âyetlerde hem de hadislerde ağlamanın da ahlâkî / dinî kurallarının olduğu öğretilir. Buna göre, başta ağlamayla ilgili kuralların bilgisinin aktarılması olmak üzere, ağlamayla ilgili tutum ve davranışların kazandırıldığı eğitsel etkinliğe ihtiyaç vardır. Din ve ahlâk eğitimi kapsamında başta âyet ve hadislerden yararlanmak suretiyle erken yaşlardan başlamak üzere bireylere "ağlama ahlâkî" eğitimi verilmelidir. Ağlama konusunda âyet ve ha-

⁸⁵ Buhârî, I/700.

⁸⁶ Muhammed Osman Necati, *Hadis ve Psikoloji*, Çev. Mustafa Işık, Fecr Yayınevi, Ankara, 2000, s. 127.

dislerden çıkarılan ahlâkî ilkeler, uygun eğitim yöntemleri kullanılarak yetişmekte olan nesle benimsetilmelidir.

Allah-insan ilişkisi bağlamında yaşanan dinî tecrübe sırasında ağlayabilmek, yaşanan tecrübenin yoğunluğunun, derinliğinin, samimiyetinin, kalitesinin göstergelerinden birisidir. Âyet ve hadislerde ilâhî kelâmı okuma, dinleme, tefekkür etme suretiyle yaşanan dinî tecrübeye ağlamanın eşlik ettiği vurgulanır. Dinî tecrübe sırasında ağlayabilmek, her devirde, dindar insanların Allah ile olan ilişkilerinin kalitesini test edebilecekleri bir gösterge olarak düşünülebilir. Dini tecrübe sırasında dökülen samimi gözyaşları, yaşanan tecrübedeki, zihinsel ve duygusal derinliği gösterir. Bazı âyet ve hadisler, okuduğu metnin ilâhî bir kelâm olduğunun bilincinde olan kimsenin ağlayabilmesi gerektiğine işarete ederler. Bu durumda, okuduğu ya da dinlediği Kur’an metniyle herhangi bir metinden etkilenme konusunda arada bir fark bulamayan dindarların, kendilerini bu konuda kontrol etmelerine ihtiyaç vardır. Zira ilâhî kelâm’a muhatap olduğunu fark eden bir mümin, ondan müteessir olur, ağlamaktan kendini alamaz. Gözünden yaşlar dökülmediği durumlarda bile en azından kalbinde huşû ve benzeri duygular aktif hale gelir.

Kur’an’a göre ağlama ikiye ayrılır; birincisi, samimi olarak içten gelen ağlama, diğeri ise yapmacık ağlamadır. Samimi ağlamanın birçok örneğine yer verilen Kur’an’da, Hz. Yusuf’un kardeşlerinin ağlaması yapmacık ağlama örneği olarak gösterilebilir. Hz. Yakub’un oğulları, Hz. Yusuf’u kuyuya attıktan sonra, babalarına onu bir kurdun yediği yalanını söylemişler ve güya kardeşlerinin ölümüne üzülüyormuş numarası yapmak için ağlar görünmüşlerdir. (12/16-17) İmkânsızlıkları sebebiyle Tebük seferine çıkamadıkları için gözyaşı dökten müminler (9/92), Kur’an’ı dinleyerek İslâm’ı seçen bazı Hıristiyanlar, ilâhî kelâmı dinlediklerinde huşû duyarak gözyaşlarına hâkim olamayan müminler (5/83; 17/107-109; 19/58) samimiyet ağlamasına örnek gösterilebilir. Samimiyet ağlamasının kalpte karşılığı olurken, yapmacık ağlamanın kalpte karşılığı yoktur. Samimi olarak ağlayanlar gerçekten üzülür, kaygı duyar, haşyet içerisinde kalır. Yapmacıktan ağlayanlar ise dışarıya karşı içlerinde acı, elem, üzüntü gibi duygular varmış görüntüsü vermeye çalışırlar.

Yaşanan hüznün ve acıyla başa çıkmada ağlamanın, gözyaşı dökmenin yararı olduğuna inanılır. Hz. Yakub’un, oğlunun kaybına ağlamasını (12/84), yine Hz. Peygamberin, sevdiklerinin ölümü üzerine gözyaşı dökmesini bu bağlamda değerlendirebiliriz. Herhangi bir sebeple acı ve elem duyduklarında üzüntüye kapıldıklarında müminler -erkek olsun kadın olsun-, ağlamanın, gözyaşı dökmenin terapi edici etkisinden yararlanabilirler.

KAYNAKLAR

- Adler**, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kamuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul, 1996.
- Alper**, Yusuf, *Depresyon Psikoterapisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Atamanalp**, Celaleddin, *Çocuk Terbiyesi ve Eğitimi Rehberi*, EKEV Yayınları, Erzurum, 1999.
- Ateş**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.
- Baldık**, Ömer, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Rehberi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.
- Batlaş**, Zuhâl, *Sağlık Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Baymur**, Feriha, *Genel Sosyoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Beyzâvî**, el-Kâdi Nâsiruddîn, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Brunet**, Christine, **Sarfati**, Anné-Cécile, *1-7 Yaş Arası Çocuğun Eğitimi*, Çev. Kurtuluş Bıçakçı, Kapital Medya, Ankara, 1999.
- Canetti**, Elias, *Kulak Misafiri: Elli Karakter*, Çev. Şemsa Yeğîn, Payel Yayınları, İstanbul, 1994.
- Caradec**, François, *Beden Dili Sözlüğü*, Çev. Ceyda Akbaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Cezâirî**, Ebû Bekr Câbir, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Çavuş**, Remzi, *Şeytan Tüyü: İnsanlarla İletişim*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Darwin**, Charles, *İnsan ve Hayvanlarda Beden Dili*, Çev. Orhan Tuncay, Gün Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Davis**, Mark, *Duygusal Zekânızı Ölçün*, Çev. Solina Silahlı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008.
- Descartes**, Rene, *Ruhun İhtirasları*, Çev. Mehmet Karasan, M.E.B., İstanbul, 1997.
- Dodson**, Fitzhugh, *Çocuk Yaşken Eğilir: Doğumdan Altı Yaşa Kadar Çocuk Bakımı ve Eğitimi*, Çev. Seçkin Selvi, Özgür Yayınları, İstanbul, 1995.
- Duman**, M. Zeki, *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006.
- Endelûsî**, Ebû Muhammed Abdulhak İbn Ğâlib İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997.
- Fîrûzâbâdî**, Meccüddîn Muhammed İbn Yakûb, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmî, Beyrut, tsz.
- Fitzpatrick**, Jean Grasso, *Meraklı Çocuk*, Çev. Ümit Arar, Papiürs Yayınları, İstanbul, 1997.
- Foulquié**, Paul, *Pedagoji Sözlüğü*, Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.

- Gövsa**, İbrahim Alâettin, *Çocuk Ruhunu*, M.E.B., İstanbul, 1952.
- Guillaume**, Paul, *Psikoloji*, Çev. Refia Şemin, Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970.
- Gülçür**, Musa Kâzım, *Kur’an’da Karakter Eğitimi*, Işık Yayınları, İzmir, 1994.
- Gün**, Nil, *İçimizdeki Şaman: Duyguların Simyası*, Kuraldışı, İstanbul, 2004.
- Halebî**, Ahmed İbn Yusuf es-Semîn, *Umdetü’l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi’l-Elfâz*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1993.
- Hicâzî**, Muhammed Mahmûd, *et-Tefsîru’l-Vâzih*, Dâru’l-Ceyl, Beyrut, 1991.
- Hökelekli**, Hayati, *Psikolojiye Giriş*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- İbn Kesîr**, İmâduddîn Ebu’l-Fidâ İsmail, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1997.
- İbn Manzûr**, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem, *Lîsânu’l-Arab*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1997.
- İsfehânî**, Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, tsz.
- Kaplan**, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kara**, Necati, *Kur’an’da Beden Dili*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Karakuşçu**, M. Nail, *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*, Pelin Ofset, Ankara, 1999.
- Karataş**, Mustafa, *Hz. Peygamber’in Beden Dili ve Davranış Modelleri*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kâsimî**, Muhammed Cemâluddîn, *Tefsîru’l-Kâsimî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1994.
- Kaşıkcı**, Ercan, *Yüreğini Bedenine Yansıt: İmaj-İletişim Beden Dili*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kaya**, Nihat, *Bastırılan Kişiliğimiz: Depresyon ve Panik*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1998.
- Köknel**, Özcan, *Depresyon ve Ruhsal Çöküntü*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Köknel**, Özcan, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Köknel**, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Kurtûbî**, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Kutub**, Seyyid, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, Dâru’ş-Şurûk, Kahire, 1997.
- Lansky**, Vicki, *Anne Babalık Rehberi*, Çev. Selim Yeniçeri, Beyaz Yayınları, İstanbul, 1998.
- Lupton**, Deborah, *Duygusal Yaşantı*, Ayrıntı Yayınları, Çev. Mustafa Cemal, İstanbul, 2002.
- Markham**, Ursula, *Baskı Altındaki Kadın*, Çev. Murat Sağlam, Alfa / Aktüel Kitabevleri, İstanbul, 1999.
- Markham**, Ursula, *Kadınlar İçin Stres El Kitabı*, Çev. Türkân Tezcan, Alfa Aktüel Kitabevi, İstanbul, 1998.

- Mâtürîdî**, Ebû Mansûr Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.
- Mâverdî**, Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- McKenzie**, Kwame, *Depresyon*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- McKinney**, Susan Smith, *Yanlış Çocuk*, Ekinoks Yayıncılık, İstanbul, tsz.
- Merâğî**, Ahmed Mustafâ, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Mevdûdî**, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Morgan**, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, Çev. Hüsnü Arıcı ve diğerleri, H.Ü.P.B. Yayınları, Ankara, 1995.
- Morris**, Desmond, *Çıplak Maymun*, Çev. Nuran Yavuz, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Munn**, Norman L., *Psikoloji: İnsan İntibakının Esasları*, Çev. Nahid Tendar, Maarif Basımevi, İstanbul, 1958.
- Necati**, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998.
- Necati**, Muhammed Osman, *Hadis ve Psikoloji*, Çev. Mustafa Işık, Fecr Yayınevi, Ankara, 2000.
- Nesefî**, Abdullah İbn Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996.
- Ongun**, Cemil Sena, *Psikoloji Dersleri*, Semih Lütfi Bitik ve Basımevi, 1935.
- Özbey**, Çetin, *Çocuk Gelişiminde Yaşanan Sorunlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Özçelebi**, O. Suat, *Konuşmak ve Anlaşılma*, Sita Yayınları, İstanbul, 1998.
- Özkan**, Zülfikâr, *Kazandıran Beden Dili*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2006.
- Öztabağ**, Lütfi, *Psikolojide İlk Adım*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1983.
- Papas**, Rebecca ve diğerleri, *Doğal Yöntemlerle Tedavi: Stres Depresyon ve Anksiyete*, Çev. Tanju Anapa, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Pearce**, John, *Çocuklarda Büyüme ve Gelişme*, Çev. Ayşegül Yeşildağlar, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996.
- Plotnik**, Rod, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Tamer Geniş, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009.
- Pontalis**, J. B., *Pencereler*, Çev. Talat Parman, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.
- Quinn**, Brain, *Herkes İçin Depresyon El Kitabı*, Çev. Ayşen Esen Danacı, H.Y.B. Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Râzî**, Fahreddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- Rogge**, Jan-Uve, *Çocukların Korkuları Vardır*, Çev. Şenay Çağlıdil, Rota Yayınları, İstanbul, 2001.
- Rosen**, David H., *Depresyondan Kurtuluş*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.

- Sa’dî**, Abdurrahman İbn Nâsır, *Teysîru’l-Kerîmi’r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi’l-Mennân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1996.
- Sâbûnî**, Muhammed Ali, *Safoetü’t-Tefâsîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, tsz.
- Salzman**, C. G., *Nerede Hata Yaptık?* Çev. Zeki Karakaya, Uysal Kitabevi, Konya, 1998.
- Sarp**, Hatemi Sehih, *Psikoloji*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1936.
- Saygılı**, Sefa, **Çankırılı**, Ali, *Annemi İstiyorum*, TÜRDAV, İstanbul, 1998.
- Saygılı**, Sefa, *Depresyon ve Korunma Yolları*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sevim**, Jülide, *Bir Erkek Ağladığında*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Shapiro**, Patricia Gottlieb, *Çocukluk ve Gençlik Depresyonu*, Çev. Meral Kesim, Papirüs Yayınları, Ankara, 1997.
- Shostrom**, Everett L., *Kendisi Olmayan İnsan*, Çev. Kağan Kocatepe, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Smith**, Anthony, *İnsan Beyni ve Yaşamı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986.
- Şen**, Serpil, *Psikoloji*, M.E.B., İstanbul, 2005.
- Şevkânî**, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed, *Fethu’l-Kadîr*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1995.
- Şimşek**, Ümit, *Binlerce Diliyle İnsan Yüzü*, Morötesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tarhan**, Nevzat, *Mutluluk Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tayfun**, Recep, *Etkili İletişim ve Beden Dili*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.
- Topçu**, Nurettin, *Ruhbilim*, Üçler Basımevi, İstanbul, 1949.
- Toptaş**, Mahmut, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- Turchet**, Philippe, *Bedenin İnce Dili Sineroloji*, Çev. Yeşim Ongan Akyüz, Simla Ongan Kocaoğlu, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Turhan**, Mümtaz, *Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübi Bir Tetkik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1941.
- Winnicott**, Donald W., “Emzirme Çağındaki Çocuklar”, *Çocukları Anlamak*, Çev. Ahmet Yazıcı, Gendaş, İstanbul, 1998.
- Wyckoff**, Jerry, **Unell**, Barbara C., *Bağırıp Çağırmadan ya da Dövmeden Çocuk Terbiyesi*, Çev. Ümit Topuz Sargüney, H.Y.B. Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Yavuzer**, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Yazır**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz.
- Zemahşerî**, Ebu’l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Zimmer**, Katharina, *Beni Anlayın Lütfen*, Çev. Perihan Anaç, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Zuhaylî**, Vehbe, *et-Tefsîru’l-Münîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1991.

